

Nieuw land, nieuwe gemeenschap?

~ Een vergelijking van de invloed van rechtspraak en kerk op gemeenschapsvorming tussen de Beemster en Schermer ~

Scriptie ter afsluiting van de masteropleiding Vroegmoderne geschiedenis

Faculteit Geesteswetenschappen, departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis,
Universiteit Utrecht

Carina Tolle
3006999

17 juni 2009

Begeleider: B.J.P. van Bavel

Inhoud

Voorwoord.....	2
1. Inleiding.....	3
1.1 Casus.....	6
De droogmakerijen	7
Rechtspraak	10
Kerk	11
2. Octrooiaanvragen.....	13
2.1 Beemster	13
Onderhandelingen met de betrokken partijen.....	16
2.2 Schermer	19
3. Rechtspraak Beemster	23
3.1 Conflicten	24
3.2 Uitvoering van rechtspraak.....	26
4. Rechtspraak Schermer	28
4.1 Hoge rechtspraak	28
4.2 Lage rechtspraak.....	30
4.3 Beemster versus Schermer.....	32
5. Kerk Beemster	34
5.1 Opbouw van een gemeente.....	34
5.2 Maatschappelijke taken	36
6. Kerk Schermer	39
6.1 Start van een kerkorganisatie.....	39
6.2 Maatschappelijke taken	41
6.3 Beemster versus Schermer.....	43
7. Conclusie	45
7.1 Verder onderzoek	48
Archivalia	49
Bibliografie.....	52
Bijlage 1: Kaart van de ban van Oterleek.....	55
Bijlage 2: Kaart van lage jurisdicties in de Schermer (voor zover bekend).....	56

Afbeeldingen op voorpagina:

Groeten uit Middenbeemster, 1965. Waterlands Archief (WA), Beeldbank van het Waterlands Archief (BWA), volgnummer AN00002;

Groeten uit Stompvoren, z.j. Noord-Hollands Archief (NHA), Beeldbank Noord-Hollands Archief (BNHA), Prentbriefkaarten Provinciale Atlas (PPA), Stompvoren, bestanddeelnummer 016;

Groeten uit Zuid-Schermer, z.j. NHA, BNHA, PPA, Akersloot, bestanddeelnummer 010.

Voorwoord

Voor u ligt mijn masterscriptie voor de opleiding Vroegmoderne geschiedenis. Het is een onderzoek naar de mate waarin de rechterlijke en kerkelijke organisaties in de Beemster en de Schermer de gemeenschapsvorming aldaar hebben beïnvloed. In een klein half jaar heb ik hier onderzoek naar gedaan, zowel in bestaande literatuur als in archieven. Het archiefonderzoek was niet altijd even gemakkelijk, maar uiteindelijk ligt hier dan het resultaat ervan. Mijn dank gaat daarvoor uit naar het Waterlands Archief te Purmerend, het Regionaal Archief Alkmaar te Alkmaar, het Noord-Hollands Archief te Haarlem en het Nationaal Archief te Den Haag. Daarbij ben ik dank verschuldigd aan alle behulpzame studiezaalambtenaren en archiefmedewerkers die mij bij het archiefonderzoek hebben geholpen en die door mij soms zeer gedetailleerde vragen voorgeschiedeld kregen. Tijdens het hele proces van mijn scriptieonderzoek, van onderwerpskeuze tot afronding, hebben verschillende mensen mij ondersteund. In het bijzonder wil ik mijn ouders, vriend en huisgenoten bedanken voor hun steun. En *last, but certainly not least*, wil ik mijn scriptiebegeleider Bas van Bavel bedanken voor zijn goede begeleiding en sturende hulp in de gehele ontwikkeling van idee tot scriptie.

Utrecht, juni 2009

Carina Tolle

1. Inleiding

Een bijzonder aspect van de Nederlandse geschiedenis zijn de droogmakerijen. Als Nederland ergens om bekend staat, is het wel om de klompen en de kaas, maar ook om het platte polderlandschap, het poldermodel en de waterbeheertechnologie. De geschiedenis van Nederlanders en het water is dan ook een bijzondere geschiedenis van eeuwenlang strijden en samenwerken. In de periode tot de zestiende eeuw werden vooral defensieve maatregelen genomen tegen het oprukkende water, zoals het bouwen van dijken. Vanaf de zestiende eeuw werd er ook offensief opgetreden: de droogmakerijen ontstonden.¹

De eerste helft van de zeventiende eeuw was het hoogtepunt van het droogleggen van meren in het huidige Noord-Holland. Dit in tegenstelling tot de achttiende en negentiende eeuw, waarin voornamelijk verveningen in Zuid-Holland en Friesland werden drooggemalen.² Het waterrijke Noorderkwartier³ had eind zeventiende eeuw 27.296 ha. land op het water gewonnen. Hieronder bevonden zich de grote droogmakerijen als de Beemster, de Heerhugowaard en de Schermer, maar het merendeel bestond uit kleine polders, zoals de Achtermeer (35 ha.), en middelgrote polders, zoals de Starnmeer (575 ha.).⁴

In de zeventiende eeuw waren er uiteenlopende motieven om meren droog te malen. Sommige meren vormden namelijk een bedreiging voor het bestaande land door oeverafkalving. Bij een flinke storm werden stukken van de kaden afgeslagen of braken dijken door en overstroomde een deel van het omliggende gebied. Daarnaast was er een groeiende vraag naar land. Door de bevolkingsgroei stegen niet alleen de grond- en pachtprijzen enorm, maar ook de prijzen voor landbouwproducten. Hierdoor vormde landaanwinning een gunstige belegging op lange termijn voor gefortuneerde kooplieden. Zij wilden graag hun geld investeren, maar de meeste mogelijkheden betroffen kortstondige projecten in de handel. Aankoop van land was van oudsher een veilige belegging, geschikt voor de lange termijn, maar dan moest er wel voldoende land te koop zijn. Landaanwinningsprojecten waren zodoende een zeer gunstige investering en werden vaak op particulier initiatief ondernomen.⁵

¹ Jan de Vries, *The Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven en Londen 1974), 46.

² E. Schultz, *De Nederlandse droogmakerijen* (Lelystad 1987) 7, 12-13, 22-24.

³ Holland ten noorden van het IJ.

⁴ Eigen berekening gebaseerd op Schultz, *De Nederlandse droogmakerijen*, 47-51.

⁵ Diederik Aten, "*Als het geweld comt...*": politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800 (Hilversum 1995) 64-65; Helga S. Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land: perikelen bij een 17^e eeuwse bedijking* (Haarlem 1983) 2-4; A.M. van der Woude, *Het Noorderkwartier: een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (Wageningen 1972) 46-48; Han van Zwet, 'De financiering van een

De laatste twee decennia is er op wetenschappelijk gebied steeds meer onderzoek gedaan naar dit aspect van de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis. Zo houdt Han van Zwet zich bezig met de financiële kant van de droogmakerijen. Hij heeft onder andere de financiering van de Schermer onderzocht.⁶ In september 2009 verschijnt er een proefschrift van zijn hand, dat dieper ingaat op allerlei financiële aspecten van de Noord-Hollandse droogmakerijen. Diederik Aten heeft de uitbreiding van stedelijke marktgebieden in het Noorderkwartier onder de loep genomen in zijn proefschrift.⁷ Hij heeft zowel interstedelijke conflicten beschreven, als conflicten tussen steden en platteland, waarbij de droogmakerijen ook aan bod kwamen.⁸ Verder zijn vanuit andere invalshoeken droogmakerijen bekeken. Zo heeft Alette Fleischer de ideeën over de natuur gekoppeld aan de inrichting van de Beemster.⁹ Daarnaast was het onderzoek vooral gericht op meer technische zaken, zoals het molenbestand¹⁰ en zijn er voornamelijk algemene artikelen verschenen.¹¹ In belangrijke overzichtswerken over de Nederlandse waterstaatsgeschiedenis of economische geschiedenissen is meestal wel enige aandacht voor droogmakerijen, maar dit blijft vrij oppervlakkig en geeft geen nieuwe informatie.¹²

In de periode ervoor waren slechts kleine studies verschenen ter gelegenheid van jubilea of als een soort VVV-folders. Enkele publicaties hadden een hoger niveau, zoals die van Johan Belonje.¹³ Hij heeft zich veel met Noord-Hollandse en andere lokale geschiedenis bezig gehouden. Zijn werk over de droogmakerijen is voornamelijk in de eerste helft van de twintigste eeuw verschenen en daardoor enigszins verouderd. Als eerste kennismaking met de droogmakerijen is het echter onmisbaar. Ditzelfde geldt voor de publicaties van Helga

droogmakerij in de 17^e eeuw: een financiële analyse van de bedijking van de Schermer, 1633-1638', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 36, afl. 3 (2004) 205-236, aldaar 205.

⁶ Han van Zwet, 'De financiering van een droogmakerij in de 17^e eeuw: een financiële analyse van de bedijking van de Schermer, 1633-1638', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 36, afl. 3 (2004) 205-236.

⁷ Diederik Aten, "Als het geweld comt...": *politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800* (Hilversum 1995).

⁸ Aten, "Als het geweld comt...", 12-13, 388.

⁹ Alette Fleischer, 'The Beemster Polder: conservative invention and Holland's great pleasure garden', in: Lissa L. Roberts en Simon Schaffer (red.), *The mindful hand: inquiry and invention from the late Renaissance to early industrialisation* (Amsterdam 2007) 144-166.

¹⁰ Han van Zwet, 'Droogmaken en drooghouden; Noord-Hollandse droogmakerijen in de zeventiende eeuw', in: Maarten Brock (red.), *Molens in Noord-Holland: leven van de wind* (Wormer 2007) 13-21.

¹¹ Helga S. Danner, 'Droogmakerijen in de zeventiende eeuw', in: M.H. Boetes en J.J.J.M. Beenakker (red.), *Strijd tegen het water; Het beheer van land en water in het Zuiderzeegebied* (Zutphen 1992) 45-61; Jan Luiten van Zanden, 'De Beemster: een voorbeeldige inpoldering', in: Maarten Prak (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2006) 111-119.

¹² bijvoorbeeld: Jan de Vries en Ad van der Woude, *Nederland 1500-1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995); A. M. van der Woude, *Het Noorderkwartier: een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (Wageningen 1972).

¹³ onder andere: J. Belonje, *De Schermeer 1633-1933* (Wormerveer 1933).

Danner.¹⁴ Zij heeft in de jaren 1980 en 1990 veel gepubliceerd over droogmakerijen. Dit zijn echter wat beknoptere werken, zonder al te veel diepgang.

Het merendeel van al het onderzoek naar droogmakerijen was gericht op de octrooiverkrijging en het droogmalen zelf en beperkte zich vaak tot één bepaalde droogmakerij. Vergelijkend onderzoek tussen droogmakerijen kan een interessant perspectief bieden, omdat de verschillen tussen de ondernemingen duidelijk worden, zoals het onderzoek van Aten aantoont. Daarnaast is de periode na de drooglegging vaak onderbelicht. Dit is jammer, want er is reden genoeg om de droogmakerijen op lange termijn te bestuderen. Andere aspecten kunnen dan namelijk aan bod komen, zoals gemeenschapsvorming.

Gemeenschapsvorming is zeer interessant, omdat droogmakerijen nieuwe gebieden waren, die geheel moesten worden ingericht. Er was helemaal niets, dus kon er een geheel nieuwe samenleving ontstaan. Verschillende factoren en partijen konden dit proces beïnvloeden. Dit maakt het mogelijk gemeenschapsvorming binnen droogmakerijen in een breder debat binnen de sociaal-economische geschiedenis te plaatsen, over de macht van steden op het platteland.

Dit debat speelt in de Republiek der Verenigde Nederlanden vooral vanaf het einde van de zestiende eeuw, met name in het gewest Holland. De steden werden vanaf die tijd steeds invloedrijker, zowel op politiek als economisch gebied. In het gewestelijk bestuur, de Staten van Holland, kregen de steden veel macht. In de zeventiende eeuw bestonden de Staten uit vertegenwoordigers van de stemhebbende steden en de adel, die het platteland vertegenwoordigde. De adel had de eerste stem in de vergaderingen, maar ook niet meer dan dat. Zodoende hadden de steden overwicht in het gewestelijk bestuur.¹⁵

Op economisch gebied was vooral de marktfunctie van steden belangrijk. Steden werden namelijk het centrum van de handel. Bovendien produceerden boeren steeds meer voedsel voor de markt. Dit kwam met name door de agrarische specialisatie die plaatsvond, veroorzaakt door inklinking van de grond, als gevolg van eeuwenlange veenwinning. Door een nattere bodem was de grond ongeschikt geworden voor akkerbouw en diende voortaan als weiland of hooiland. Deze vorm van landbouw vereiste minder arbeid, wat mede de oorzaak was van het arbeidssurplus, dat op zijn beurt urbanisatie veroorzaakte. Een voorwaarde voor de agrarische specialisatie was continuering van de graantoevoer. Dit was mogelijk door de graanhandel met het gebied ten oosten van de Elbe. Aangezien graan goedkoop daarvandaan

¹⁴ onder andere: Helga S. Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land: perikelen bij een 17^e eeuwse bedijking* (Haarlem 1983); Helga S. Danner, *Van water tot land, van land tot water: verwikkelingen bij de indijking van de Beemster* (Edam 1987).

¹⁵ Aten, "Als het geweld comt...", 399-400.

geïmporteerd kon worden, kregen de boeren in de Nederlanden de mogelijkheid zich te gaan specialiseren in andere producten.¹⁶ In al deze aspecten is de verwevenheid van stad en platteland in Holland goed terug te zien.

De Hollandse steden verkregen hiernaast in de loop van de tijd macht in lokale plattelandsbesturen. Dorpen waren als ambacht een autonome bestuurseenheid, maar steeds vaker verkregen steden de ambachtsheerlijkheid, waarmee zij het bestuur konden bepalen. De interstedelijke rivaliteit beperkte dit echter, gezien rivaliserende steden elkaar bij het verkrijgen van een heerlijkheid konden dwarsbomen. De nabijheid van verschillende steden gaf de plattelandsbewoners de mogelijkheid om te wisselen van stadsmarkt.¹⁷ De macht van de steden in de Republiek was dus niet onbegrensd.

Bij de totstandkoming van droogmakerijen en diens bestuurlijke organisaties speelden de steden een belangrijke rol. Zo konden ze door hun overwicht in de Staten van Holland veel invloed uitoefenen op de nieuwe gebieden. Bij de Staten van Holland moest namelijk een octrooi (vergunning) aangevraagd worden voor het droogleggen van een meer. Goedkeuring van een octrooi vereiste instemming van alle steden, waardoor ze zichzelf een grote rol konden toebedelen in de nieuwe polder door eisen te stellen aan de ondernemers van de droogmakerij.¹⁸

1.1 Casus

Voor de gemeenschapsvorming in de droogmakerijen was deze machtspositie van de steden belangrijk. Het nieuwe land moest namelijk geheel ingericht worden, er waren geen bestuurlijke structuren, geen kerken en geen samenleving. Steden konden hier redelijk gemakkelijk invloed uitoefenen, omdat er bij de inrichting van de droogmakerijen geen sprake was van enige pad-afhankelijkheid.¹⁹ Dit in tegenstelling tot de bestaande dorpen en plattelandsgebieden, waar al wel een gemeenschap met eigen bestuur was gevestigd. Dat maakte het de steden lastig om invloed te krijgen, omdat ze rekening moesten houden met allerlei bestaande belangen, rechten en praktijken. De droogmakerijen hadden echter geen verleden en begonnen met helemaal niets. Zodoende was de weg vrij voor stedelijke invloed.

¹⁶ Marjolein 't Hart, 'Town and country in the Dutch Republic, 1550-1800', in: S. R. Epstein (red.), *Town and country in Europe, 1300-1800* (Cambridge 2001) 80-105, aldaar 88-89, 169-170, 173; De Vries, *The Dutch rural economy*, 71-72.

¹⁷ 't Hart, 'Town and country in the Dutch Republic', 83-85.

¹⁸ Aten, "*Als het geweld comt...*", 91; Danner, 'Droogmakerijen in de zeventiende eeuw', 52-53.

¹⁹ Pad-afhankelijkheid kan gedefinieerd worden als: 'beperkingen van de huidige keuze van een individu, groep of organisatie, die voortkomen uit acties, gebeurtenissen of beslissingen uit het verleden'. Het verleden bepaalt dus welke keuzes er in het heden mogelijk zijn.

De steden konden dus vanaf het begin al een machtspositie verwerven in de nieuwe polders. Die machtspositie zou een weerspiegeling kunnen zijn van de mate waarin de stedelijke macht zich op het platteland uitstrekte in de zeventiende eeuw. De afwezigheid van pad-afhankelijkheid creëerde namelijk een blanco startsituatie, waardoor die een momentopname kon zijn van de macht die steden hadden op het gehele platteland. De momentopname geeft al aan dat dit vooral voor de korte termijn van belang was.

Op langere termijn was de mate van autonome gemeenschapsvorming echter interessanter. Het ontwikkelen van een zelfgevoerde gemeenschap toonde de onafhankelijkheid van de polder aan en maakte dat die sterker in de schoenen stond ten opzichte van latere machtsuitbreiding van steden. Het is daarom interessant om te zien in hoeverre het droogmakerijen gelukt was een eigen gemeenschap te vormen.

Veel aspecten speelden een rol in het proces van gemeenschapsvorming, maar het zou te ver voeren deze allemaal aan bod te laten komen. Twee van de belangrijkste aspecten staan daarom hier centraal: rechtspraak en religie. De rechtspraak is vooral belangrijk als afbakening van de gemeenschap naar buiten toe. De kerkelijke organisatie is vooral belangrijk voor de sociale cohesie, de gemeenschapsvorming van binnenuit.

Uit het bovengenoemde vloeit dan de vraag voort: in hoeverre hebben de juridische en religieuze organisaties in de Beemster en Schermer de gemeenschapsvorming in beide gebieden beïnvloed in de eerste anderhalve eeuw van hun bestaan?

De droogmakerijen

Als geografisch gebied voor een casus over gemeenschapsvorming in nieuwe polders, zijn de Beemster en de Schermer zeer geschikt. Deze twee zijn de grootste droogmakerijen uit de vroegmoderne tijd in Noord-Holland. De Beemster (7174 ha.) was de eerste grootschalige inpoldering van een diep meer, drooggelegd in 1612. Deze droogmakerij gaf de aanzet tot een reeks van vele. De Schermer (4828,20 ha.) was de op een na laatste uit dat rijtje, drooggevallen in 1635.²⁰ Het aantal inwoners van de Schermer is moeilijk te bepalen, in 1749 woonden er vermoedelijk 1325 personen, welk aantal daalde tot 1250 in 1795. Voor de Beemster zijn er betere gegevens voorhanden. Die polder had 1730 inwoners in 1622, 2078 in 1743 en 2308 in 1795.²¹ De droogmakerijen liggen vlakbij elkaar en grenzen aan belangrijke steden: de Beemster aan Purmerend en de Schermer aan Alkmaar. Beide meren waren belangrijk voor de vaart tussen Amsterdam en het Noorderkwartier. Zodoende speelden veel

²⁰ Van der Woude, *Het Noorderkwartier*, 616-617.

²¹ *Ibidem*, 618-619, 742-743.

belangen mee bij het droogleggen ervan.

Kaart 1 Situatie voor de bedijking van de grote meren van Noord-Holland. Fragment van ‘Vernieuwde kaart van Noordholland en Westfriesland, benevens het voornaamste gedeelte van Rijnland, en daar aan grenzende landen’, door Joost Jansz Beeldsnijder, 1575, heruitgave van 1778. WA, BWA, volgnummer KA00170.

De verschillen tussen beide droogmakerijen maken een vergelijking interessant. De drooglegging van de Schermer kreeg veel meer tegenslagen te verduren dan de Beemster, al viel bij beide het economische resultaat enigszins tegen. De grondkwaliteit was namelijk slechter dan die van eerdere, kleine droogmakerijen, waardoor akkerbouw op de meeste grond onmogelijk was.²² Een van de belangrijkste verschillen tussen beide polders was de aanvraag van het octrooi. Bij de Beemster verliep dat nagenoeg vlekkeloos, met veel hulp van de Staten van Holland. De participanten in de Schermer-onderneming hadden er veel meer moeite mee. Enkele steden gaven flink tegengas, waardoor het lang duurde voor het octrooi eindelijk verkregen was.²³ Bovendien hadden de steden, vooral Alkmaar, veel meer invloed gekregen op de Schermer via het octrooi dan op de Beemster. Voor gemeenschapsvorming vormden deze verschillende startsituaties cruciale verschillen. In de lijn der verwachting zou liggen dat

²² Aten, *‘Als het geweld comt...’*, 65; Danner, *‘Droogmakerijen in de zeventiende eeuw’*, 49; Van Zanden, *‘De Beemster’*, 114.

²³ Aten, *‘Als het geweld comt...’*, 72-74; Belonje, *De Schermeer*, 15; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 8-12.

hoe meer de macht steden verwierven door het octrooi, des te minder ruimte overbleef voor autonome gemeenschapsontwikkeling. Gemeenschapsvorming zou wel door de steden gestimuleerd kunnen zijn.

Schermer of Schermeer?

Problematisch bij de droogmakerij Schermer zijn de verschillende geografische benamingen. De bedijkte Schermer was namelijk het drooggelegde Schermeer, gelegen naast het Schermereiland. Op het Schermereiland lagen al enkele dorpjes, met de namen Schermer en Zuid-Schermer. Schermer was verdwenen en Zuid-Schermer is later Grootschermer genoemd. Aan de noordkant van het Schermereiland ligt Schermerhorn. Het bestaan van de bannen Noord- en Zuid-Schermer op het Schermereiland, naast het dorp Zuid-Schermer in de bedijkte Schermer en de Hervormde Gemeenten van Noord- en Zuid-Schermer, maakt de zaak nog ingewikkelder. In sommige literatuur en bronnen wordt een onderscheid gemaakt tussen de bedijkte Schermer als ‘Schermeer’ en de aanduidingen voor gebieden op het Schermereiland als ‘-Schermer’. Hier zal de bedijkte Schermer aangeduid worden als Schermer. Het dorp Zuid-Schermer in de Schermer behoudt zijn naam, Grootschermer op Schermereiland is de aanduiding voor het dorp dat ooit Zuid-Schermer heette. Wat betreft de bannen en gemeenten zullen die steeds met hun volledige naam genoemd worden of blijkt uit de context welke organisatie het betreft. Voor het tweede dorp in de Schermer, dat oorspronkelijk De Buurt werd genoemd, is de tegenwoordige naam gebruikt: Stompetoren.

Nog een verschil was de verzorgingsfunctie van beide polders in 1811. De Beemster kreeg hier, volgens een indeling van Lesger, vijftientig punten voor en bevond zich op het tertiaire niveau. Zuidschermer²⁴ zat met tien punten op lokaal niveau. Bovendien was er in de periode 1651-1675 een notariaat gevestigd in de Beemster, maar niet in Zuid-Schermer.²⁵ Hieruit blijkt dat de Beemster meer een gemeenschap is geworden dan de Schermer.

²⁴ Onduidelijk is welk gebied hier precies mee bedoeld wordt, maar dit is de beste optie uit de lijst plaatsnamen.

²⁵ C.M. Lesger, *Hoorn als stedelijk knooppunt; stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990) 224-225, 229-230.

Rechtspraak

Een vergelijking tussen droogmakerijen op het gebied van rechtspraak kan een goed beeld geven van de gemeenschapsvorming naar buiten toe. Op het moment dat een polder de rechtspraak verwierf binnen zijn grondgebied, was er sprake van een grote mate van autonomie. Bovendien was het grondgebied, ban of baljuwschap, dan duidelijk afgebakend. Dit had een zeer positieve uitwerking op de autonome gemeenschapsvorming en de verdediging tegen invloed van buitenaf. De mogelijkheid een bindend element te vormen was gelegen in de geringe afstand tot de lage gerechten,²⁶ geografisch en sociaal. De algemene situatie in de Republiek was dat de mannen die rechtspraken op het platteland vaak behoorden tot de meer welgestelde inwoners uit het gebied en geen opleiding in de rechtspraak gevolgd hadden. Roulatie van functies maakte dat relatief veel inwoners actief deelnamen aan bestuur en rechtspraak, waardoor ze zich verbonden voelden met het gebied.²⁷

Er zijn echter enkele problemen bij de Hollandse rechtsgeschiedenis. Ten eerste is er geen duidelijk overzicht van de territoria van alle jurisdicties. In 1987 is er een overzicht verschenen van de hoge jurisdicties²⁸ in Holland in de achttiende eeuw van de hand van Florike Egmond.²⁹ Zij heeft zowel een overzichtskaart, als een lijst met beschikbare archieven en hun archiefbewaarplaatsen gemaakt. Voor de lage jurisdicties bestaat helaas geen dergelijk overzicht. Een tweede probleem is dat de in de tijd zelf onduidelijkheid bestond over de territoria van jurisdicties en diens bevoegdheden.³⁰

De belangrijkste verschillen tussen de hoge en lage jurisdictie zijn echter wel duidelijk. In een hoge heerlijkheid had de rechthebbende, de heer, het recht op criminele of hoge rechtspraak. Zijn vertegenwoordiger, de baljuw, voerde dit recht uit, vandaar de term baljuwschap.³¹ In de zeventiende eeuw was de baljuw vertegenwoordiger van de Staten van Holland geworden, door afzwering van de oude leenheer. In die tijd waren de taken van de baljuw beperkt geraakt tot de criminele (hoge) jurisdictie, het maken van keuren en het optreden als hoofd van de politie.³²

²⁶ 'Gerecht' was de gebruikelijke term voor wat we nu een gerechtshof noemen.

²⁷ Florike Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland; een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzingen', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 19, afl. 3 (1987) 129-161, aldaar 135-136.

²⁸ Er waren drie verschillende niveaus van rechtspraak, een hoge, middele en lage, die elk eigen bevoegdheden en eigen territorium hadden. Het onderscheid tussen middele en lage was vaag en werd meestal in de praktijk niet gemaakt.

²⁹ Florike Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland; een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzingen', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 19, afl. 3 (1987) 129-161.

³⁰ Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland', 129.

³¹ Helga S. Danner, *Oosthuizen: een heerlijkheid in de Zeevang, 1292-1863* (Wormerveer 1992) 10.

³² Danner, *Oosthuizen*, 10; *Overzicht van de oud-rechterlijke en weeskamerarchieven (O.R.A.) voor zover in origineel aanwezig bij het Rijksarchief in Noord-Holland* (Haarlem 1999) 4-5.

Een baljuwschap was onder te verdelen in enkele schoutambten of bannen. De lage of ambachtsheerlijkheden hadden alleen recht op de civiele (lage) rechtspraak. De hoge rechtspraak bleef bij het baljuwschap. In sommige gevallen vielen baljuwschap en ambachtsheerlijkheid samen, dan waren de ambten van schout en baljuw vaak in een persoon verenigd, tenzij de beide heerlijkheden verschillende eigenaars hadden.³³

Schout en schepenen voerden binnen een ban de lage jurisdictie uit in naam van de rechthebbende. Zij beslisten in burgerrechterlijke en boetstraffelijke zaken. De schout zat de vergaderingen voor en functioneerde als officier van justitie. De volontaire jurisdictie was ook vaak te vinden bij de schout en schepenen, al werd deze taak in sommige gevallen door dijkgraaf en heemraden uitgevoerd. Hieronder werden overdrachten van onroerend goed, vestiging van hypotheken, het maken van testamenten en dergelijke verstaan.³⁴ Voor de inwoners was de lage rechtspraak natuurlijk het belangrijkste, aangezien ze daar het meest mee te maken hadden.³⁵

Kerk

De kerk was belangrijk voor de interne gemeenschapsvorming. In de zeventiende eeuw werd het noodzakelijk geacht dat overal een kerk moest zijn. Bovendien was de kerk op het platteland een van de weinige organisaties, waarbij mensen zich konden aansluiten. In het proces van gemeenschapsvorming speelde dit instituut dan ook een cruciale rol. Tijdens de Opstand was de Hervormde Kerk de enige officiële kerk geworden en was nauw verbonden geraakt met de politiek. Dit uitte zich niet alleen in godsdiensttwisten tijdens het Twaalfjarig Bestand, maar ook in het gebruik dat het plaatselijke bestuur de kerkvoogden en de predikant aanstelde. Na de godsdiensttwisten werden de remonstranten, lutheranen en doopsgezinden gedoogd, maar de positie van de rooms-katholieken lag moeilijker. Zij mochten over het algemeen geen openbare functies bekleden of land bezitten. In sommige gevallen werd er afgeweken van dit beleid, bijvoorbeeld in de Beemster, waar ze na betaling van tweehonderd gulden in hun schuilkerken diensten mochten houden, mits ze er geen ruchtbaarheid aan gaven.³⁶

De kerk was ook in andere opzichten belangrijk voor de maatschappij. Ze zorgde namelijk voor de mensen die het moeilijk hadden, zoals armen en wezen. De armenzorg werd

³³ Danner, *Oosthuizen*, 10; Jan Volkert Rijpperda Wierdsma, *Politie en justitie; een studie over Hollandschen staatsbouw tijdens de Republiek* (Zwolle 1937) 213, 223.

³⁴ Danner, *Oosthuizen*, 10; *Overzicht van de oud-rechterlijke en weeskamerarchieven (O.R.A.)*, 4.

³⁵ Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland', 135-136.

³⁶ W. van Beveren, et al (red.), *375 jaar kerk in de midden: over mensen en dingen in De Beemster* (Middenbeemster 1999) 75-76.

gezien als een van de kerntaken van de kerk.³⁷ Daarnaast verzorgde ze meestal het onderwijs. Zodoende was het maatschappelijk belang van de kerk zeer groot. Een goed functionerende kerk zal dan ook bijgedragen hebben aan gemeenschapsvorming. Binnen de kerkenraad, het bestuur van een gemeente, hielden drie colleges zich met de verschillende taken bezig. De diaconie zorgde voor de armen en wezen, de ouderlingen verzorgden samen met de predikant het 'geestelijke' en de kerkvoogden beheerden de goederen van de kerk.³⁸

Kortom, de Beemster en de Schermer zijn interessante droogmakerijen om te vergelijken op het gebied van gemeenschapsvorming. De jurisdictionele en religieuze organisaties kunnen veel zeggen over de mate van gemeenschapsvorming op lange termijn. De beginsituatie, volgend uit de octrooiaanvraag, is daarvoor belangrijk. Ten eerste omdat het de stedelijke macht op het platteland kan weerspiegelen. Daarnaast vanwege het belang ervan bij de latere gemeenschapsvorming. De beide octrooiaanvragen zullen dan ook eerst aan bod komen, waarna de ontwikkelingen op het gebied van rechtspraak en kerk zullen worden behandeld.

³⁷ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 5.

³⁸ *Ibidem*, 18, 20, 45.

2. Octrooiaanvragen

Voor de droogmaking van een meer was het nodig een octrooi van de Staten van Holland te verkrijgen. De Staten stemden op het moment van octrooiverlening in met de onderneming en konden er bepaalde voorwaarden aan verbinden. De bepaling dat alle betrokken partijen gecompenseerd moesten worden voor geleden schade was altijd erin opgenomen. Meestal bestonden die betrokken partijen uit enkele steden, de omliggende dorpen en het hoogheemraadschap. Schade door droogmaking van een groot meer kon bijvoorbeeld verslechtering van bepaalde vaarwegen zijn. Bovendien werd de visvangst ernstig benadeeld. Daarnaast hadden bedijkers voor het maken van de ringdijk land nodig om die dijk op te maken. Die zogenoemde oude landen moesten gekocht kunnen worden. Zodoende werden er altijd, de Beemster uitgezonderd, eerst overeenkomsten met de betrokken partijen gesloten, alvorens het octrooi werd aangevraagd.³⁹

Bij het sluiten van die overeenkomsten hadden de steden het voordeel dat ze konden dreigen met een tegenstem in de Statenvergadering. De steden waren goed vertegenwoordigd in de Staten, aangezien elke stad een stem had. De omliggende dorpen en het hoogheemraadschap ontbrak het aan een dergelijke machtsbasis. Hierdoor was het voor de steden mogelijk om invloed uit te oefenen op de bedijkers en het octrooi. Door te dreigen met afkeuring van de aanvraag, konden ze proberen zoveel mogelijk voordeel voor zichzelf eruit te halen. Bepaalde te graven wateringen konden bijvoorbeeld worden tegengegaan als dat een andere stad teveel voordeel gaf. Bovendien konden ze proberen afgevaardigden van de stad in het polderbestuur te krijgen. De bedijkers voelden zich vaak genoodzaakt aan de eisen van een stad toe te geven door de dreiging van een tegenstem in de Statenvergadering.⁴⁰

2.1 Beemster

Al in de zestiende eeuw waren er plannen geweest om de Beemster droog te malen, maar door het oorlogsgeweld van de Opstand gingen die niet door.⁴¹ In 1600 probeerde graaf Lamoraal van Egmond het octrooi te verkrijgen, maar door zijn reputatie als verkwistend persoon, werd het hem niet verleend door de Staten, die te hoge kosten als reden aanvoerden. De Staten hadden dit idee van drooglegging wel in hun achterhoofd gehouden. Toen in 1607 vijftien

³⁹ Aten, "*Als het gewelt comt...*", 91; Danner, 'Droogmakerijen in de zeventiende eeuw', 52; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 7-10.

⁴⁰ Aten, "*Als het gewelt comt...*", 91; Danner, 'Droogmakerijen in de zeventiende eeuw', 53; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 7-10.

⁴¹ J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster: voorafgegaan door eene beschouwing van den vroegeren toestand van Noord-Holland* (Middenbeemster en Alphen aan den Rijn, herdruk 1977) 19; Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 6.

kapitaalkrachtige lieden zich aandienden, hadden ze dan ook geen bezwaar meer en verleenden het octrooi. Er zat nog geen twee weken tijd tussen het indienen van het verzoek en het toekennen van het octrooi. De zaak werd dus zeer spoedig afgehandeld door de Staten. Mogelijk zochten zij al geruime tijd naar ondernemers voor het project. Een andere mogelijke verklaring is dat de Staten en bedijkers al van te voren het een en ander hadden besproken. Gezien de afkomst en functies van de bedijkers, is dat niet geheel onwaarschijnlijk.⁴²

De bedijkers bestonden enerzijds uit ondernemende Amsterdamse kooplieden, anderzijds uit leden van de bestuurlijke elite. Onder deze laatste groep bevonden zich heren werkzaam bij het Hof van Holland, bij de Hoge Raad en enkele stadspensionarissen. De bedijkers kenden elkaar al van eerdere ondernemingen of waren familie.⁴³ In de achterkamertjes kon van te voren al makkelijk het een en ander afgesproken zijn, wat de octrooiaanvraag bespoedigd kon hebben.

Het grootste deel van de Beemster behoorde tot de Grafelijkheidsdomeinen. Een ander deel was ooit in het bezit van de Gravinne van Arenberg geweest en werd daarom de Arenbergse gronden genoemd. Gezien wijlen haar man de verkeerde kant koos in de Opstand tegen de Spanjaarden, werd zijn bezit in 1600 verbeurd verklaard en viel het de Staten van Holland toe.⁴⁴ Deze scheiding tussen de Grafelijkheidsgronden en de Arenbergse gronden bleef desalniettemin gehandhaafd en bleek nog tot enige conflicten te leiden.

De Grafelijkheid van Holland

De Grafelijkheid van Holland had in de zeventiende eeuw niet veel van doen met de graaf, die een eeuw eerder afgezworen was. De term werd echter wel veel gebruikt om de grafelijke domeinen aan te duiden of het domeinbeheer. De Grafelijkheidsrekenkamer was het instituut dat de domeinen beheerde. De Staten van Holland waren erfgenaam van de graaf en zodoende leenheer van allerlei heerlijkheden geworden. De heerlijke rechten waren ook in bezit gekomen van de Staten.

Rijpperda Wierdsma, *Politie en justitie*, 210-212.

Bij de octrooiverlening eisten de Staten van de bedijkers dat ze alle steden, dorpen en colleges die schade zouden kunnen lijden, financiële genoegdoening moesten verlenen. Dit betekende dat de bedijkers alsnog met alle betrokken partijen moesten onderhandelen om tot

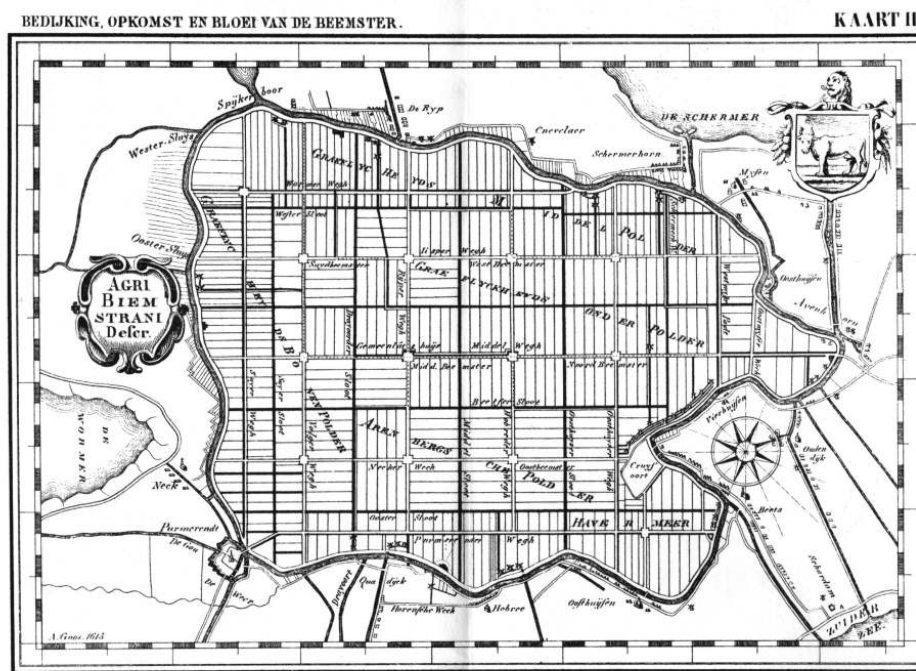
⁴² Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 6-7.

⁴³ Ibidem, 9-10.

⁴⁴ Ibidem, 7-8.

overeenstemming te komen. Verder waren in het octrooi bepalingen opgenomen over belastingvrijdommen van het droog te maken land, kregen de bedijkers het recht om een bestuur aan te stellen, keuren te maken, omslagen te doen en boeten op te leggen.⁴⁵ Hierdoor kon het polderbestuur het nieuwe land zelf inrichten, wat de autonome gemeenschapsvorming zou kunnen hebben bevorderd.

In het octrooi stond dat de bedijkte landen eeuwig en erfelijk in het bezit van de bedijkers kwamen. Zo werd voorkomen dat anderen die aanspraak maakten op bepaalde rechten roet in het eten konden gooien. De erven van de Gravinne van Arenberg zouden bijvoorbeeld land kunnen claimen. Bovendien waren delen van het meer ooit land geweest en opgeslokt door het meer. Deze oude landen zouden door de vorige eigenaars geclaimd kunnen worden. Daarnaast was het mogelijk dat een stad of ban, die er voorheen zeggenschap over had, zijn oude rechten weer liet gelden. Om dit tegen te gaan, was bepaald bij het octrooi dat het nieuwe land in het bezit van de bedijkers kwam, ‘als hun vrij en eigen goed, met de jurisdictie, visscherijen en vogelerijen en alle regten daartoe behoorende’.⁴⁶

KAART VAN DE BEEMSTER, GEVOLGD NAAR DE ,MET PRIVILEGIE VAN DE STATEN GENERAAL D.D. 24. DECEMBER 1618. ZEER NAAUWKEURIGE UITGAVE VAN ABRAHAM GOOS KAARTSNIJDER TE AMSTERDAM.

Uitgave van J. Schuitemaker te Purmerende.

Kaart 2 Kaart van de Beemster. Uit: J. Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster: voorafgegaan door eene beschouwing van den vroegeren toestand van Noord-Holland (Middenbeemster en Alphen aan den Rijn, herdruk 1977).*

⁴⁵ Ibidem, 8, 23.

⁴⁶ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 40.

De kerk zou een honderdste van alle bedijkte landen krijgen, waarvoor de aandeelhouders de omslagen tijdens de bedijking moesten betalen. Met behulp van dat land konden de kerk en kerkelijke diensten onderhouden worden.⁴⁷

Over de jurisdictie was geëxpliceerd dat de hoge, middele en lage jurisdictie over het hele gebied de Grafelijkheid toekwam.⁴⁸ In het nader octrooi, opgesteld na de overstroming in 1610, werd bepaald dat het college van dijkgraaf en heemraden de vrijwillige rechtspraak uit mocht oefenen, in ieder geval wat betreft overdracht van onroerend goed en hypotheek. Alleen de zaken die voor dit college, of ten minste voor twee heemraden, waren gedaan, waren rechtsgeldig.⁴⁹

Onderhandelingen met de betrokken partijen

De snelle afhandeling van het octrooi zorgde voor een slechtere onderhandelingspositie van de steden. Zij konden niet meer dreigen met het tegenhouden van het verzoek in de Statenvergadering, die al ingestemd had. Zo was het voor de stadsbesturen moeilijker dan bij andere bedijkingsondernemingen om voordelen af te dwingen.⁵⁰ Voor de gemeenschapsvorming betekende dit dat er meer kans was op autonome ontwikkeling, aangezien het voor de steden lastig was een machtsbasis in het polderbestuur te verkrijgen. Deze slechte uitgangspositie van de steden maakte echter niet dat alle onderhandelingen vlekkeloos verliepen.

In de onderhandelingen met Hoorn probeerde die stad een bepaalde sloot zo aan te laten passen, dat die voor scheepvaart geschikt zou worden. Hoorn had namelijk een probleem met de bereikbaarheid vanuit Purmerend en Amsterdam. Schepen vanuit zuidelijke richting konden alleen via een overtoom bij Avenhorn de stad bereiken, of voor een gevaarlijker route over zee kiezen. Hoorn probeerde in de onderhandelingen met de bedijkers de Beemster op te nemen in een veiliger route van die stad naar de Beemster, Purmerend en Amsterdam. Protesten van voornamelijk Alkmaar, die zijn concurrentiepositie in gevaar zag komen, voorkwamen dat er al te grote ingrepen in de infrastructuur plaatsvonden. Een verbinding door middel van een sluis tussen de Beemster en de Zuiderzee, ten behoeve van de Hoornse scheepvaart kon Alkmaar echter niet voorkomen.⁵¹ Dit toont aan hoezeer de steden

⁴⁷ Ibidem, 42, 188.

⁴⁸ Ibidem, 42.

⁴⁹ Ibidem, 40, 42, 128-129; *Extract uyt het octroy van de Beemster, met de cavel-conditien ende kaerte van dien. Alsmede 't register van de participanten* (Purmerend 1696).

⁵⁰ Aten, "Als het geweld comt...", 91.

⁵¹ Aten, "Als het geweld comt...", 92-93; Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 28, 33-35.

elkaar probeerden tegen te werken, als tijdens de onderhandelingen een andere stad buitensporig veel voordeel leek te behalen.

Hoorn had daarnaast geprobeerd de rechtsmacht uit te breiden in het gebied. Het voorstel was om de keur en schouw op alle binnen de Beemster gelegen werken⁵² bij de jurisdictie van de stad te houden. In vroeger tijden, toen het meer nog kleiner was, liep de jurisdictie van Hoorn volgens de Hoornse bestuurders tot aan het meer. Op dit recht beriepen ze zich in hun pleidooi. Daarnaast wilde de stad de keur en schouw over de buiten de jurisdictie gelegen ringsloot tot Jisp en over de middelsloot.⁵³ De bedijkers waren hier fel op tegen en beriepen zich bij de definitieve overeenkomst op het octrooi, waarin de jurisdictie al vastgelegd was.⁵⁴

Uiteindelijk kwam in de overeenkomst te staan dat Hoorn binnen de eigen jurisdictie de civiele en criminele rechtspraak had, waaraan niet getornd werd; maar dat de schouw en keur van de ringvaart, samen met de binnenwegen en wateren van Beemster bij de hoofdingelanden, dijkgraaf en heemraden van de Beemster berustten.⁵⁵ Het grondgebied van de eigen jurisdictie werd echter niet vastgesteld. Daarnaast was overeengekomen dat Hoorn twee hoofdingelanden in het bestuur van de Beemster mocht benoemen.⁵⁶ Het aantal hoofdingelanden was ten tijde van de verkaveling vierentwintig, maar al snel werd besloten dat dit aantal door versterving tot tien teruggebracht moest worden. Bovendien moest een hoofdingeland minimaal twintig morgen land binnen de Beemster bezitten.⁵⁷ Vooral door die laatste bepaling zorgde het polderbestuur ervoor dat Hoorn geen al te grote macht kreeg binnen het college van hoofdingelanden. In de onderhandelingen had Hoorn verder geprobeerd om zeven- á achthonderd morgen land voor diens eigen burgerij te reserveren. Uiteindelijk was er zeshonderd morgen land beschikbaar gesteld voor vermogende particulieren uit Hoorn. Zodoende was dit land in handen van acht aandeelhouders terecht gekomen.⁵⁸

Alkmaar had slechts enkele eisen betreffende de infrastructuur. De ringvaarten van de Beemster moesten diep en breed genoeg zijn voor grote binnenvaartschepen. De stad trachtte het recht van keur en schouw op de ringvaart en bijbehorende trekweg te verwerven. In de

⁵² Met deze werken worden dijken, vaarten, wegen en dergelijke bedoeld.

⁵³ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 55.

⁵⁴ Ibidem, 40.

⁵⁵ Ibidem, 55.

⁵⁶ Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 34.

⁵⁷ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 134; A.J. Kölker, G.H. Keunen en D. de Vries, *De Beemster: Kroniek van de Beemster, Geschiedenis van de bemaling, Beemsterlants caerten* (Alphen aan den Rijn 1985) 7.

⁵⁸ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 49, 63-64.

overeenkomst met de bedijkers hebben zij die laatste eis van de schouw, laten varen en genoeg genomen met aanwezigheid van twee Alkmaarse afgevaardigden daarbij.⁵⁹ Met Purmerend hadden de bedijkers slechts een kleine onenigheid over het maken en onderhouden van een brug over de ringvaart bij de stad.⁶⁰ Daarnaast kreeg deze stad het voor elkaar dat de penningmeester van de Beemster in Purmerend moest wonen.⁶¹

De bedijkers hadden moeite om met het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen tot een akkoord te komen. Er zou zelfs grond aan de dijkgraaf zijn toegezegd om hem gunstig te stemmen, aangezien het hoogheemraadschap zo fel tegen het octrooi was, dat het pogingen ondernomen had het terug te draaien. In het uiteindelijke akkoord werd het droogmalen van de Beemster toegestaan en werden bepalingen opgenomen over waterstaatszaken als uitwateringen en sluizen. De polder hoefde tot vier jaar na drooglegging geen omslag aan het hoogheemraadschap te betalen, maar moest wel de kosten voor de schouw over de uitwatering voor zijn rekening nemen.⁶²

Met de omliggende dorpen waren de bedijkers zonder veel moeite tot overeenstemming gekomen.⁶³ De overeenkomsten met de dorpen Beets, Oudendijk en Schardam bevatten alleen bepalingen over waterstaatszaken.⁶⁴ Met de twee laatste dorpen liep er later nog een proces over het aantal bruggen over de Beemsterringvaart, waarbij de dorpen het onderspit dolven.⁶⁵ Met de heerlijkheid Oosthuizen was er na de overstroming van de Beemster in 1610 nog een geschil. Dit betrof het nieuwe dijkstracé, dat Oosthuizen in tweeën zou delen. Het bestuur van de heerlijkheid kwam hiertegen in opstand.⁶⁶ Later was er met dezelfde heerlijkheid nog geschil over de rechtspraak. Het was namelijk onduidelijk waar de grenzen van beide gerechten lagen.⁶⁷ Deze zaak zal verderop aan bod komen.

De steden hadden dus bij de overeenkomsten naar aanleiding van de octrooiaanvraag voor drooglegging van de Beemster vooral aandacht besteed aan de voor- of nadelen op waterstaatkundig gebied. Alleen Hoorn had zich een plek weten te verwerven binnen het polderbestuur, maar diens macht bleef gering. Purmerend wist het voor elkaar te krijgen dat de penningmeester daar woonachtig moest zijn, maar dit zal na de bedijking niet van veel invloed zijn geweest op de gemeenschapsvorming.

⁵⁹ Aten, *“Als het geweld comt...”*, 70-71.

⁶⁰ Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 38.

⁶¹ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 61.

⁶² Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 24-28.

⁶³ Ibidem, 38.

⁶⁴ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 72-73.

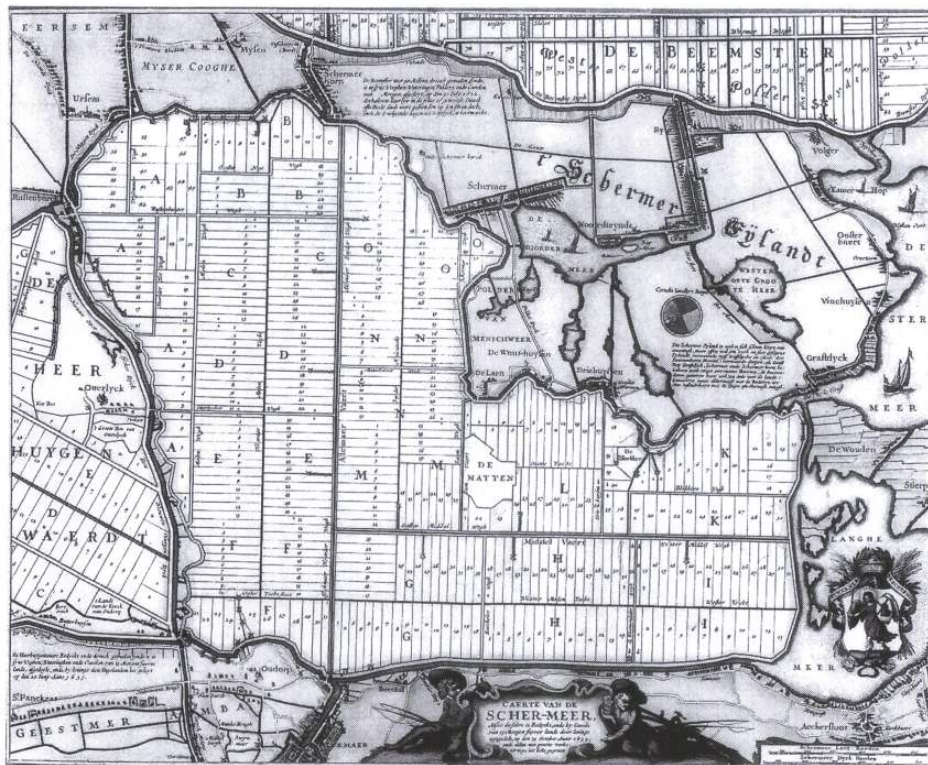
⁶⁵ Ibidem, 77-78, 81-82.

⁶⁶ Ibidem, 106-107.

⁶⁷ Danner, *Van water tot land, van land tot water*, 41.

2.2 Schermer

Het aanvragen van het octrooi voor bedijking van de Schermer verliep niet zo snel en gemakkelijk als voor de Beemster. Het octrooi kwam uiteindelijk op naam van de stad Alkmaar te staan, maar een compagnieschap, bestaande uit kapitaalkrachtige lieden en enkele Alkmaarse vroedschapleden, voerde het project uit.⁶⁸ Zoals bij de meeste andere droogmakerijen werden voorafgaand aan de octrooiaanvraag overeenkomsten met de betrokken partijen gesloten, aangezien de Staten dat toch zouden vereisen in het octrooi. Zodoende ging de compagnie eerst onderhandelen met de betrokken steden en dorpen en het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen.⁶⁹

Kaart 3 Kaart van de Schermer. Uit: Helga S. Danner, 'Droogmakerijen in de zeventiende eeuw', in: M.H. Boetes en J.J.J.M. Beenakker (red.), *Strijd tegen het water; Het beheer van land en water in het Zuiderzeegebied* (Zutphen 1992) 45-61, aldaar 54, 'In 1633 werd de Schermeer drooggelegd. Op deze kaart is de verkavelde Schermer te zien met rechtsboven de Beemster en een deel van het oude land, het Schermereiland. De Huidendijk links vormde de scheiding tussen de Waart en de Schermeer. Joannis Blaeu, 1662, gravure, 46 x 56 cm (Rijksmuseum Zuiderzeemuseum, Enkhuizen)'.

De eerste overeenkomst werd gesloten met Alkmaar, op 10 november 1630.⁷⁰ Deze stad had een sterke onderhandelingspositie ten opzichte van de bedijkers. Het stadsbestuur

⁶⁸ Aten, "Als het geweld comt...", 73; Diederik Aten, 'Stedelijke handelspolitiek: Alkmaar en de Beemster in de 17^e en 18^e eeuw', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 24, afl. 3 (1992) 146-159, aldaar 150-152; Belonje, *De Schermeer*, 11; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 7; Van Zwet, 'De financiering van een droogmakerij in de 17^e eeuw', 207.

⁶⁹ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 7.

⁷⁰ Belonje, *De Schermeer*, 11; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 11.

bood namelijk aan om het octrooi op naam van de stad aan te vragen en onder de bedijkers waren veel vroedschapsleden te vinden. Bovendien had Alkmaar als stemhebbende stad invloed op de Statenvergadering. Hierdoor kon Alkmaar hoge eisen stellen aan de compagnie. Dat was bovendien noodzakelijk omdat Alkmaar naast voordelen ook nadelen ondervond van de droogmaking van de Schermer, zoals verlies van het visrecht en verlies van de vaarroutes over het meer.⁷¹ Nog twee redenen om hoge eisen te stellen, waren de nieuwe poging van Hoorn om de overtoom bij Avenhorn te vervangen door een sluis en het uitbreken van onrust in de stad. Veel winkeliers waren namelijk bang hun klandizie uit de Beemster en van het Schermereiland te verliezen door de langere vaarroutes.⁷²

Zodoende eiste de stad zevenhonderd morgen grond als compensatie voor het verlies van het visrecht. Daarnaast waren er nog enkele morgen land voor de particuliere vroedschapsleden bestemd. Voordat de bedijkers zelf land konden claimen, eiste de stad dat andere ‘gequalificeerde ingezetenen’ van Alkmaar eerst aanspraak mochten maken.⁷³ Wat betreft de infrastructuur was in de overeenkomst bepaald dat alle wegen en wateringen zo aangelegd moesten worden, opdat ze de stad dienden.⁷⁴

Op het bestuur van de nieuwe polder wilde de stad ook invloed uitoefenen. Ze kreeg twee hoofdingelanden en twee heemraden in het polderbestuur.⁷⁵ Het college van hoofdingelanden bestond uit achttien personen in totaal, aangewezen door coöptatie voor de rest van hun leven. Dit college stelde vier heemraden aan.⁷⁶ Bij een keuze voor kandidaten voor de ambten van dijkgraaf, heemraad of penningmeester kreeg een Alkmaarder voorrang boven iemand van buiten die stad. De vergaderingen van hoofdingelanden moesten te Alkmaar plaatsvinden.⁷⁷ Ten slotte maakte de stad aanspraak op de rechtspraak in het noordelijk deel. Deze aanspraak was ongegrond, want de bedijkers werd opgedragen dit op perkament vast te leggen. Zij probeerden dan ook zelf de rechtspraak te verkrijgen, waarop Alkmaar toegaf dat diens eis ongegrond was.⁷⁸ Later was het de stad echter wel gelukt in een

⁷¹ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 8-10.

⁷² Aten, “*Als het geweld comt...*”, 109-110.

⁷³ Akte van overeenkomst, tussen burgemeesteren van Alkmaar en mr. Mathijs Oudernsteyn en Eduart Jacot van Acele namens de belanghebbenden, betreffende de rechten van de stad Alkmaar ten aanzien van de bedijking van de Schermeer; 10 november 1630. Regionaal Archief Alkmaar (RAA), Waterschap de Schermeer (WS), inv. nr. 772.

⁷⁴ RAA, WS, inv. nr. 772; Belonje, *De Schermeer*, 11; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 10-11.

⁷⁵ RAA, WS, inv. nr. 772; Belonje, *De Schermeer*, 11; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 8-10.

⁷⁶ Belonje, *De Schermeer*, 58-59.

⁷⁷ RAA, WS, inv. nr. 772; Belonje, *De Schermeer*, 11; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 8-10.

⁷⁸ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 8.

klein deel van de polder de rechtspraak te verkrijgen.⁷⁹ Al voor het octrooi verkregen werd, had Alkmaar zichzelf dus al veel macht in de nieuwe polder toebedeeld.

Een week na deze overeenkomst tekenden de bedijkers er een met de stad Hoorn, waarin ook enkele concessies gedaan werden.⁸⁰ Hoorn kreeg namens de stad twee hoofdingelanden en een heemraad in het bestuur van de Schermer. Dit betekende voor de heemraadsfunctie, dat er slechts één plek over was voor inwoners van buiten Alkmaar en Hoorn, waarbij een inwoner van Alkmaar voorrang kreeg. Elke burgemeester van Hoorn kreeg twee kavels van het nieuwe land cadeau, elk vroedschapslid kreeg er één en de stad kreeg er acht. Dit was echter wel op de voorwaarde dat de kavels niet voor de verkaveling verkocht mochten worden.⁸¹ Deze stad had weliswaar minder in de melk te brokkelen dan Alkmaar, maar had toch veel bestuurlijke macht in de nieuwe polder weten te verkrijgen.

Andere steden kregen ook kavels cadeau, al betekende cadeau krijgen geen vrijstelling van de omslagen, die nodig waren om de drooglegging te financieren.⁸² Purmerend, Edam en Monnikendam kregen ieder zeven kavels, Enkhuizen kreeg er vijf. Door al dat uitdelen bleven er te weinig kavels over voor iedereen die interesse had in de onderneming. Degenen die al kavels beloofd waren, moesten schadeloos gesteld worden en kregen morgens water. Het visrecht en het recht op de zwanenjacht waren in dat opzicht lucratief, want die konden nog wat geld opbrengen door verpachting.⁸³

Naast overeenkomsten met al deze steden, moesten de bedijkers ook overeenkomsten sluiten met het Hoogheemraadschap van de Uitwaterende Sluizen en de omliggende dorpen. Het hoogheemraadschap verzette zich fel tegen de drooglegging, aangezien de Schermerboezem⁸⁴ aanzienlijk verkleind werd. De gift van enkele omslagvrije kavels aan de dijkgraaf bespoedigde het onderhandelingsproces. Uiteindelijk werden de eisen, met betrekking tot benodigde waterstaatswerken, in het octrooi opgenomen.⁸⁵ De overeenkomsten die met de dorpen gesloten werden, bevatten ook voornamelijk bepalingen op gebied van de

⁷⁹ Akte, waarbij de Grafelijkheidsrekenkamer van Holland bepaalt dat de bewoners van de kavels 26-31 van letter F, de kavels 1-16 van de letter G en de kavels 1-15 van de letter H onder de jurisdictie van de schepenen van Alkmaar zullen ressorteren en in Alkmaar hun akten zullen laten passeren, alsook dat het gerecht van Alkmaar in dit gebied en in de gemene vaart tussen het Zeglis en de Langemeer de keuren zal maken; 11 februari 1644. RAA, WS, inv. nr. 123.

⁸⁰ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 12.

⁸¹ Akte van overeenkomst, tussen burgemeesteren van Hoorn en de gedeputeerden van Alkmaar als verzoekers van het octrooi van bedijking van de Schermeer, inzake de rechten van de stad Hoorn in de bedijking; 27 november 1634. RAA, WS, inv. nr. 773; Belonje, *De Schermeer*, 13-14; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 12.

⁸² Van Zwet, 'De financiering van een droogmakerij in de 17^e eeuw', 216.

⁸³ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 12-13.

⁸⁴ Het geheel aan opslagcapaciteit van boezemwater van het Hoogheemraadschap.

⁸⁵ Belonje, *De Schermeer*, 11-12; Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 11.

waterstaat.⁸⁶ De dorpen schenen niet geïnteresseerd te zijn in bestuurlijke macht of stukken grond. Zij hadden evenwel een veel slechtere onderhandelingspositie dan de steden, die een stem hadden in de Statenvergadering. Hierdoor konden de dorpen wellicht geen hogere eisen stellen of durfden ze dat niet aan.

De Staten van Holland verleenden het octrooi uiteindelijk op 26 september 1631.⁸⁷ Er waren nog enkele bepalingen in opgenomen over de rechtspraak. Zo zou de vrijwillige rechtspraak, met name het hypothekeren en overdracht van onroerende goederen, plaatsvinden ten overstaan van het college van dijkgraaf en heemraden. De hoge en lage jurisdictie bleven bij de Grafelijkheid van Holland berusten. De Grafelijkheid had het recht om de baljuw en lage officieren te benoemen. Voorheen hadden omliggende dorpen dat recht in hun ban opgenomen over de vaste landen binnen de Schermer.⁸⁸ Die vaste landen kwamen niet onder de lage jurisdictie van de Grafelijkheid, maar bleven ondergeschikt aan de ban waar zij voorheen onder vielen. Voor de periode van indijking werd er een commissie door de Staten aangewezen om alle geschillen over de dijkage te beëindigen. Dit mocht gebeuren zonder enige vorm van proces en er was geen beroep mogelijk.⁸⁹ Daarnaast was in het octrooi bepaald dat elke honderdste morgen land zou dienen tot het onderhoud van de kerk en kerkelijke diensten.⁹⁰

Van de steden had vooral Alkmaar zichzelf een grote rol toebedeeld in de nieuwe polder bij de octrooiaanvraag. De stad was aanwezig in het polderbestuur en had infrastructurele voordelen bedongen. Hoorn was ook goed vertegenwoordigd in het bestuur, met slechts één heemraad minder dan Alkmaar. Dit grote aantal afgevaardigden van steden in het polderbestuur, maakte de kans op autonome gemeenschapsvorming klein. Bovendien moesten de vergaderingen te Alkmaar plaatsvinden, waardoor de band met die stad versterkt werd. Daarnaast was veel van de nieuwe grond in bezit gekomen van particuliere stedelingen. Burgemeesters en andere bestuurslieden hadden grond gekregen en de steden hadden samen een flink deel van het land weten te reserveren voor hun eigen burgerij. Dit moet zijn weerslag gehad hebben op de samenstelling van het college van hoofdingelanden.

⁸⁶ Provisionele en definitieve uitspraken van de Commissarissen van de Staten van Holland tot oplossing der geschillen tussen de bedijkers van de Schermeer en de omliggende dorpen. Met grieven, pretenties en requesten annex; 1633-1641. RAA, WS, inv. nr. 780.

⁸⁷ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 14.

⁸⁸ De vaste landen waren de voormalige eilanden, die in het Schermeer lagen.

⁸⁹ Belonje, *De Schermeer*, 16-18.

⁹⁰ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 43-44.

3. Rechtspraak Beemster

Aangezien het octrooi voor de droogmaking van de Beemster al was uitgegeven, voordat er overeenkomsten met de betrokken partijen waren gesloten, hadden de steden minder invloed op de bedijking dan bij andere droogmakerijen. Ze konden hun dwangmiddel, hun stem in de Statenvergadering, niet meer aanwenden om voordeel te halen uit de bedijking, alleen beperking van de schade was mogelijk. Daarnaast was al in het octrooi opgenomen dat de jurisdictie in handen van de Grafelijkheid lag, ook al hadden de bedijkers het recht verkregen.

Ondanks de scheiding van verschillende rechtsprekende organen, was duidelijk dat de Beemster één rechtsgebied vormde. Begin 1614 werd er al een reglement opgesteld voor de inwoners, met uiteenlopende bepalingen. Zo waren er regels voor brandpreventie opgenomen, maar ook met betrekking tot eerlijke handel of zelfs een bepaling dat er overdag geen valse honden los mochten rondlopen. Daarnaast was erin vermeld dat iemand die elders een forse misdaad had begaan zich moest melden bij de baljuw en hoge heemraden.⁹¹ Dit toonde aan dat de Beemster al direct een eigen baljuw en eigen heemraden had voor de hoge rechtspraak, die zich inspanden om een welvarende gemeenschap op te bouwen.

In het nader octrooi was bepaald dat de civiele rechtspraak voor het college van dijkgraaf en heemraden moest plaatsvinden. Dat dit in praktijk anders uitpakte, bleek uit een rekest van de bedijkers uit 1612, waarin ze verzochten diezelfde rechtspraak te laten plaatsvinden voor het college van dijkgraaf en heemraden, of ten minste twee heemraden. Na de verkaveling kon er namelijk veel land verkocht en bezwaard worden en was er voordeel te behalen uit die tak van rechtspraak. Bovendien had het polderbestuur er belang bij te weten wie hoeveel grond in bezit had ten behoeve van de omslagen. Als reden voerden zij aan: 'het welk [de civiele rechtspraak] door de verscheidenheid van de jurisdictiën, die welke door den anderen liggen en alsnog distinctelijk niet zijn gesepareerd, niet wel voor eenige gerechten zoude kunnen gedaan worden.'⁹² Aanleiding tot dit verzoek was namelijk dat de vierscharen van omliggende dorpen arbeiders die een geschil hadden, naar zich toe trokken.⁹³ In theorie vormde de Beemster als geheel één jurisdictie, maar in de praktijk waren de scheidingen van de verschillende bannen nog niet duidelijk.⁹⁴

⁹¹ *Beemsterlands keuren, wetten ende ordonnantiën, aangaande de civile regten* (Purmerend 1698) 1-33, 34.

⁹² Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 128-129.

⁹³ Verzoek van Dijkgraaf en Heemraden aan de Staten van Holland en Westfriesland om het transporteren van landerijen en sluiten van hypotheek te doen plaatsvinden ten overstaan van tenminste twee leden van het college, 1612. WA, Polder Beemster, 1607-1812 (PB), inv. nr. 162.

⁹⁴ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 128-129.

Op nog een punt verschilde de praktijk van de rechtspraak met de officiële documenten. Een nauwkeurige lezing van het octrooi doet de aandacht vestigen op de bepaling ‘dat aan de Grafelijkheid zullen blijven gereserveerd de hoge, middele en lage jurisdictie met den gevolge en aanleve van dien over de gehele bedijking; *daar alreede geen zeker ressort is, zal die blijven ressorteren als voor deze*’ (eigen cursivering).⁹⁵ Dit hield in dat de jurisdictie de Beemster toe zou komen, waar er nog geen jurisdictie was. Waar die wel was, zou die blijven. Dit laatste werd door verschillende partijen gezien als een mogelijkheid hun jurisdictie over een deel van de Beemster uit te breiden. Het meer was namelijk in de eeuwen ervoor flink gegroeid, waardoor landen verdronken waren, die voorheen onder een bepaalde jurisdictie vielen. De bedijking werd aangewend om die gebieden weer onder de oude jurisdicties te laten vallen.⁹⁶

3.1 Conflicten

De stad Hoorn was de eerste die claimde dat een groot deel van de Beemster onder haar jurisdictie viel. De bestuurders van Hoorn verzochten in 1614 de Staten om de grensscheidingen van alle jurisdicties duidelijk vast te stellen. Als reden voerden zij aan dat inwoners van de dorpen Beets, Oudendijk en Oosthuizen, die onder de jurisdictie en poortrecht van hun stad vielen, nu plotseling naar het Beemster-gerecht moesten gaan. Zij zetten de historische en geografische situatie uiteen, waarmee ze benadrukten dat onder de jurisdictie van Hoorn landen gelegen waren geweest, die door het water van de Beemster verzwolgen waren, maar dat de jurisdictionele rechten van de stad geldig waren gebleven. Zij claimden in een deel van de Beemster, grenzende aan de Arenbergse gronden en de heerlijkheid Oosthuizen, in het zuiden tot aan Spijkerboor, zowel de criminele als de civiele rechtspraak. De oude banscheidingen moesten door het plaatsen van grenspalen weer hersteld worden. De Grafelijkheidsrekenkamer haalde deze geplaatste palen echter weer uit de grond, waardoor Hoorn zich gekleineerd voelde, waarop de palen weer teruggezet werden.⁹⁷ De situatie was er echter niet duidelijker op geworden.

De hoofdingelanden, baljuw, dijkgraaf en heemraden van de Beemster verdedigden zich in deze kwestie door te verwijzen naar een document uit 1591, waaruit zou blijken dat het eigendom van de Beemster-gronden en –jurisdictie altijd al de Grafelijkheid had

⁹⁵ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 42.

⁹⁶ Stukken betreffende oude domeinen, erfhuren, cijnzen, renten, tienden, landerijen, dijken, moeren en rechten, 1463-1725. Nationaal Archief (NA), Grafelijkheidsrekenkamer Registers, (1305) 1446-1812 (GR), inv. nr. 751.

⁹⁷ Stukken betreffende het proces van de Grafelijkheidsrekenkamer en de burgemeesters en regeerders van Hoorn en Purmerend aangaande de jurisdictie over de nieuw bedijkte polder de Beemster, net en afschriften, 1614-1616. NA, Gedeputeerden van Haarlem ter Dagvaart (GHD), inv. nr. 1186.

toebehoord. Vanuit hun standpunt werd het octrooi nagevolgd, als de rechtspraak juist niet verdeeld was over de aangrenzende bannen.⁹⁸

Al snel na Hoorn volgden Oosthuizen, De Rijp, Schermerhorn en Purmerend met hun eigen claims.⁹⁹ Het geschil tussen de ambachtsheer van de heerlijkheid Oosthuizen en het bestuurscollege van de Beemster draaide om de jurisdictie in de Arenbergse en Havermeersgronden. De heer van Oosthuizen, Reynout van Brederode, meende namelijk dat de jurisdictie van Oosthuizen zich 2300 morgen hemelsbreed uitstreckte in de Beemster. In een bericht aan de Staten beriep hij zich op de bovengenoemde clause in het octrooi. Van Brederode bepleitte het herstel van zijn jurisdictie in de Beemster en vastlegging ervan in een definitieve banscheiding.¹⁰⁰ Hij gebruikte dus precies hetzelfde argument als de bestuurders van Hoorn. Enkele jaren later, in 1622, werd het hem dan eindelijk toegestaan om in het betreffende gebied de jurisdictie uit te oefenen.¹⁰¹ Dat deze oplossing niet werkte, bleek acht jaar later.

Dit conflict, dat begonnen was in 1616, werd in 1630 als volgt definitief opgelost. De ingelanden van de Arenbergse en Havermeersgronden hadden van Van Brederode overgenomen, ‘alle het recht zoo van hooge, middele, ende lage jurisdictie zoo verre de Ban van Oosthuysen in den Beemster soude mogen strecken over de bedijcte gronden, dijcken ende ringsloot met alle de appendentien, ende dependentien vandien’. Dit kostte de ingelanden een bedrag van 34.000 carolus guldens.¹⁰²

De andere bovengenoemde dorpen claimden een kleiner rechtsgebied grenzend aan het hunne. De argumenten van de dorpen om deze aanspraak te rechtvaardigen, waren dezelfde als die van Hoorn en Oosthuizen. Een opmerkelijke invulling van een dergelijk argument is te vinden bij Schermerhorns claim. Een officier van Schermerhorn zou een aantal jaren ervoor het lijk geschouwd hebben van iemand die verdronken was in de Beemster. Daarom zou de rechtspraak in dat deel van oudsher hen toekomen.¹⁰³

Hoe al deze conflicten zijn beëindigd, blijft onduidelijk. Toch kan met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid worden gesteld dat, met de overname van de

⁹⁸ Stukken betreffende de bedijking van de Beemster, 1607-1645. NA, Staten van Holland, 1572-1795 (SH), inv. nr. 1359C.

⁹⁹ NA, SH, inv. nr. 1359C.

¹⁰⁰ Stukken betreffende het geschil met de heerlijkheid van Oosthuizen wegens het recht van jurisdictie over Arenbergsche Polder en de Havermeer in de Beemster, 1612-1632 en z.j. 1612-1622. WA, PB, inv. nr. 96.

¹⁰¹ WA, PB, inv. nr. 96.

¹⁰² Overeenkomst met Reijnout van Brederode, heer van Oosthuizen, waarbij bovengenoemde afstand doet van de jurisdictie en te ontvangen recognities over de gronden in de ban van Oosthuizen tegen betaling van een afkoopsom van Fl. 34000,- 1662. WA, PB, inv. nr. 104.

¹⁰³ NA, GR, inv. nr. 751.

jurisdictie van de Arenbergse en Havermeersgronden in 1630, de lage rechtspraak in de Beemster onder één autoriteit viel. De Grafelijkheidsrekenkamer benadrukte dat door te stellen dat ze de baljuw, dijkgraaf, heemraden, schepenen en andere officieren en rechters committeerden om de hele jurisdictie ‘onversplitst en onverdeelt te administreren, ende te bedienen over den gehelen Ring van de voorseyde Beemster’.¹⁰⁴ Opmerkelijk bij al deze conflicten is, dat het octrooi blijkbaar niet eenduidig genoeg opgesteld was, waardoor het op uiteenlopende manieren geïnterpreteerd kon worden.

3.2 Uitvoering van rechtspraak

Ongeacht aan wie nu het recht van jurisdictie toekwam, er waren mensen nodig voor de uitvoering ervan. Dijkgraaf en heemraden waren na 1612 verantwoordelijk voor de overdrachten van onroerend goed en hypotheek. Voor de hoge rechtspraak hadden de Gecommitteerde Raden van Holland in 1614 de bevoegdheden van de baljuw bevestigd in het uitoefenen van het civiel en crimineel recht.¹⁰⁵ De *Ordonnantie voor de vierschaar in de Beemster* toonde aan dat dit in 1731 onveranderd was gebleven. Er was zelfs een document opgesteld voor de procureurs over hoe ze moesten procederen voor de vierschaar van de Beemster. De processen bleken namelijk nog wel eens lang te duren, waardoor de inwoners veel geld kwijt waren, gezien ze voor elke taak de procureurs moesten betalen.¹⁰⁶

Hoge en lage rechtspraak waren gescheiden, maar dat betekende niet dat ze niet personeel verenigd konden zijn. Zo hoefde het baljuwambt niet per se gescheiden te zijn van andere functies. In 1627 verzochten de hoofdingelanden van de Beemster namelijk om bij een vacant baljuwambt de ambten van baljuw en dijkgraaf te combineren. Dit was geen aanklacht tegen de toenmalige baljuw, maar een makkelijkere manier om het baljuwambt te vervullen. Dit verzoek werd ingewilligd door de Staten.¹⁰⁷

Het was het bestuur van de Beemster redelijk snel gelukt om alle rechtspraak onder hun eigen jurisdictie te laten vallen. De belangrijkste vorm van rechtspraak voor de inwoners, de vrijwillige, was al voor het grootste deel van de Beemster in 1612 in handen van dijkgraaf en heemraden. Een deel van de nieuwe polder, de Arenbergse en Havermeersgronden, bleef

¹⁰⁴ Akte waarbij de rekenkamer van Holland aan baljuw en schepenen enerzijds, en dijkgraaf en heemraden anderzijds, opdraagt de gehele jurisdictie in de ring van de Beemster in beheer te nemen met verlenging van vrijstelling van verschuldigde recognitie van 5 stuivers per morgen, etc. 1630. WA, PB, inv. nr. 93.

¹⁰⁵ Stukken van dijkgraaf, heemraden en hoofdingelanden betreffende hun visie over de organisatie van de rechtspraak in civiele en criminele zaken, 1614, 1618, 1623. WA, PB, inv. nr. 1208.

¹⁰⁶ *Ordonnantie voor de vierschaar in de Beemster* (Purmerend z.j.).

¹⁰⁷ Stukken betreffende het verzoek van Hoofdingelanden aan de Staten van Holland en Westfriesland, tot samenvoeging van de functies van Dijkgraaf en Baljuw, 1627. WA, PB, inv. nr. 165.

echter tot 1630 onder de heerlijkheid Oosthuizen ressorteren. Voor de inwoners van dit gebied was de geografische afstand tot het gerecht nog redelijk klein, aangezien de heerlijkheid eraan grensde. Dat gold natuurlijk ook voor de andere aangrenzende dorpen en jurisdicties, maar niet voor het deel dat Hoorn claimde.

Voor de sociale cohesie was de verdeling echter niet bevorderend. Dat het bestuur van de Beemster in 1630 alle rechtspraak binnen het eigen gerecht had weten te krijgen, was dan ook een mooie prestatie. Dit bevestigde tevens de eigen autonomie van de Beemster-samenleving, hoewel er vraagtekens gezet kunnen worden bij de redenen van de bestuurders. Ging het ze wel om autonomie of waren ze alleen geïnteresseerd in de inkomsten uit rechtspraak? Toch kan de rechtspraak als bindend element beschouwd worden voor de gemeenschap in de Beemster.

4. Rechtspraak Schermer

In het octrooi van de bedijking van de Schermer was al bepaald dat de vrijwillige rechtspraak voor het college van dijkgraaf en heemraden plaats zou vinden. De rest van de lage jurisdictie viel, samen met de hoge jurisdictie, de Grafelijkheid toe.¹⁰⁸ In praktijk bleek het echter lange tijd onduidelijk te zijn wie welke rechtspraak waar uitoefende. Dijkgraaf en heemraden pleitten voor een aparte jurisdictie voor de Schermer, Alkmaar wilde nog steeds de jurisdictie over een deel van de Schermer verwerven en enkele omliggende bannen maakten ook aanspraak op rechtspraak in delen van de Schermer.

4.1 Hoge rechtspraak

Binnen de gehele Schermer waren drie hoge gerechten actief, waarvan de grenzen niet altijd duidelijk waren. In de achttiende eeuw oefenden het baljuwschap van Kennemerland, het baljuwschap van De Nieuwburgen en de stad Alkmaar de hoge rechtspraak uit in de Schermer.¹⁰⁹ Uit een rekest van hoofdingelanden, dijkgraaf en heemraden bleek dat de situatie in 1657 verwarrend was voor de inwoners, die niet precies wisten naar welk gerecht ze moesten gaan. Daarnaast was het bezwaarlijk om voor de civiele rechtspraak, die men het meest nodig had, buiten de polder te reizen. Het polderbestuur verzocht tevergeefs om de gehele jurisdictie bij hen onder te brengen. Een extra argument daarvoor was dat andere polders of droogmakerijen wel die rechten verkregen hadden.¹¹⁰ Dat dit voor de hoge rechtspraak niet gelukt was, bleek wel uit de achttiende-eeuwse situatie.

Het rechtsgebied van Alkmaar beperkte zich tot het gebied dat aan de stadsjurisdictie grensde. Dit bestond uit de kavels 26-31 van de letter F, de eerste zestien van de letter G en de eerste vijftien van de letter H.¹¹¹ Dit had de Grafelijkheidsrekenkamer Alkmaar in 1644 toegestaan. De vrijwillige rechtspraak van transporten en hypothecken in dit gebied kwam bij deze ook Alkmaar toe.¹¹² Het was de stad dus toch nog gelukt om rechtspraak in de Schermer te verwerven, al was het maar in een klein deel. Dat de stad halverwege de achttiende eeuw de civiele rechtspraak niet behoudenswaardig achtte, bleek uit de volgende gebeurtenis.

In 1753 verzocht Arien Wijbrandtse de stad Alkmaar om armenzorg aan zijn minderjarige zus te leveren. Hun vader was overleden en de erfenis, noch zijn eigen

¹⁰⁸ Belonje, *De Schermeer*, 16-18.

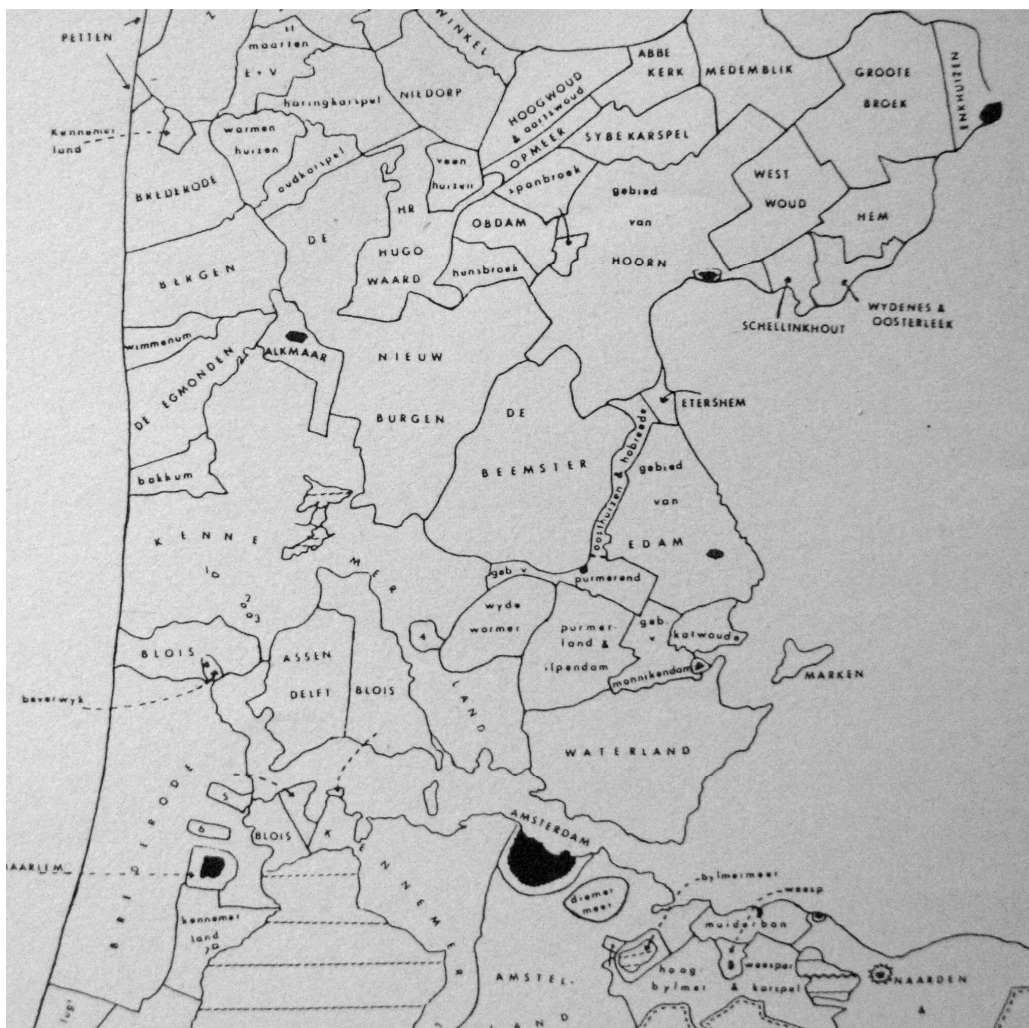
¹⁰⁹ Brugmans, H., 'De Republiek der vereenigde Nederlanden in 1648', in: P.J. Blok, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, deel X (Den Haag 1919) 56; Request van dijkgraaf en heemraden van de Schermeer aan de Rekenkamer van Holland om van de polder een afzonderlijke jurisdictie te maken; z.j. (1657). RAA, WS, inv. nr. 124.

¹¹⁰ RAA, WS, inv. nr. 124.

¹¹¹ Ingetekend op kaart 6, Bijlage 2.

¹¹² RAA, WS, inv. nr. 123.

inkomsten, waren groot genoeg om in haar levensonderhoud te voorzien. Zijn verzoek werd echter niet ingewilligd door de stad, die hem naar de dijkgraaf en heemraden van de Schermer verwees. Die benadrukten op hun beurt dat de transporten en dergelijke wel degelijk onder de Alkmaarse jurisdictie vielen, evenals de belastingen waaruit de armenzorg betaald werd. Het bestuur van de Schermer vond dat het ook recht had op de rest van de rechtspraak, als het de armenzorg in het gebied moest verzorgen. Op basis hiervan sloot het met Alkmaar een overeenkomst, waarbij de benadrukt werd dat de stad de personen, die ten onrechte naar het stadsgerecht waren gegaan, naar de dijkgraaf en heemraden van de Schermer moest doorsturen.¹¹³ Zonder al te veel moeite had de stad Alkmaar de vrijwillige rechtspraak afgestaan aan het bestuur van de Schermer.

Kaart 4 Fragment van de kaart van de hoge jurisdicties in Holland. Uit: Florike Egmond, 'De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland; een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzingen', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 19 (1987) 129-161, aldaar 159.

¹¹³ Akte van overeenkomst, tussen de stad Alkmaar en het bestuur van de Schermeer, waarbij het bestuur de alimentatie der armen in de Alkmaarse jurisdictie van de Schermeer op zich neemt en het recht verkrijgt transport- en hypotheekakten in dit gebied te passeren; 3 maart 1753. RAA, SALK, inv. nr. 2216.

Het grootste deel van de Schermer viel echter onder de hoge jurisdictie van De Nieuwburgen. Dit baljuwschap was, om onverklaarbare redenen, voor een deel gelegen binnen het (hoog)baljuwschap van Kennemerland.¹¹⁴ De precieze geografische afbakening van dit stukje ‘Kennemergevolg’ is onbekend. Het is echter niet uit te sluiten dat dit in de Schermer lag, gezien het grensgebied van beide baljuwschappen. Beekman¹¹⁵ had bij het maken van zijn kaart ervoor gekozen de toenmalige gemeentegrenzen aan te houden voor het bepalen van de binnen de droogmakerijen gelegen gebieden. Hij is ervan uitgegaan dat ambachtsheerlijkheden niet onder twee verschillende baljuwschappen konden ressorteren. Dit zou echter best mogelijk kunnen zijn in het geval van het baljuwschap De Nieuwburgen, dat onder Kennemerland viel. Deze constructie is niet in zijn werk terug te vinden.¹¹⁶

4.2 Lage rechtspraak

Was de hoge rechtspraak in de Schermer al ondoorzichtig geregeld, voor de lage rechtspraak leek de situatie nog ingewikkelder. De omliggende bannen hadden namelijk delen van de polder onder hun lage jurisdictie getrokken, maar de vrijwillige rechtspraak van transporten en hypotheek bleef, in ieder geval in theorie, berusten bij het college van dijkgraaf en heemraden van de Schermer, behalve in het gebied onder de Alkmaarse jurisdictie.¹¹⁷

Volgens een instructie voor het baljuwschap van De Nieuwburgen, vielen zeven dorpen daaronder.¹¹⁸ Een ander document noemt zeven namen van bannen die onder het baljuwschap vielen. Daarom is met een redelijke zekerheid vast te stellen dat in ieder geval de bannen van Graft, Grootchermer, Ursem, Oterleek, Ouddorp, Koedijk en St. Pancras eronder ressorteerden.¹¹⁹ Op de laatste twee na, moeten de anderen gegrensd hebben aan de Schermerpolder. Volgens Egmond strekte het baljuwschap zich onder andere uit over de ambachtsheerlijkheden Noord-Schermer met Schermerhorn en West-Mijzen, Oterleek, Ouddorp, Ursem met Rustenburg en de Braak, Grootchermer en Driehuizen, Graft met Noordeinde en Oost- en West-Graftdijk.¹²⁰ Al deze bannen lagen rondom de Schermer en hebben delen daarvan kunnen inlijven in hun jurisdictie. De negentiende-eeuwse situatie

¹¹⁴ *Overzicht van de oud-rechterlijke en weeskamerarchieven (O.R.A.)*, 5.

¹¹⁵ Op zijn werk heeft Egmond haar werk ten dele gebaseerd.

¹¹⁶ A.A. Beekman, ‘De Republiek in 1795, met heerlijkheden, ambachten, enz.’, in: P.J. Blok, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, deel XIV (Den Haag 1913) 92-94, 116.

¹¹⁷ Belonje, *De Schermeer*, 17; RAA, WS, inv. nr. 123; RAA, WS, inv. nr. 124.

¹¹⁸ ‘Het boeck van rechten, vrijheden en privilegien, soo van Rijnlant als oock Kermerlant en andere’, waaronder handvesten van Westzaan, Krommenie, Ursem, Schermer, Westmeijsen en het baljuwschap Nieuwburg, anoniem, 1633. NHA, Collectie van Losse Aanwinsten (CLA), inv. nr. 1236.

¹¹⁹ Akte houdende taxatie van de waarde der domeinen, behorend tot de heerlijkheid van de Nieuwburg, gelegen in de bannen van Graft, Schermer, Ursem, Oterleek, Ouddorp, Koedijk en St. Pancras, opgemaakt op verzoek van de Rekenkamer in Holland door Adriaen Stalpaert, (1531). NHA, CLA, inv. nr. 221.

¹²⁰ Egmond, ‘De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland’, 145.

bevestigde deze inlijving, want in die tijd was de polder over acht gemeenten verdeeld.¹²¹

Bovendien stelt de *Inventaris van het Gaardersarchief van de Schermeer*, dat het merendeel van de bevolking ressorteerde onder rechtsfunctionarissen in plaatsen in de omgeving.¹²²

Voor de ban van Oterleek is de strekking van diens jurisdictie in de Schermer op kaart 5 weergegeven.¹²³ Te zien is dat het grondgebied van de oorspronkelijke ban bijna verviervoudigd was na toevoeging van landen van de bedijkte Schermer. Het dorp Stompctoren hoorde gedeeltelijk bij Oterleek, het andere gedeelte viel onder de ban van Noord-Schermer met Schermerhorn en West-Mijzen.¹²⁴

Laatstgenoemde ban bestond van oorsprong uit de dorpen Schermerhorn en West-Mijzen en omvatte het noordelijk deel van Schermereiland. Deze ban had ook een gedeelte van de bedijkte Schermer ingelijfd, in ieder geval een stuk rond Stompctoren. Het zuidelijk deel van Schermereiland viel onder de ban van Zuid-Schermer en Driehuizen. Deze ban had ook in een deel van de bedijkte Schermer grondgebied gekregen. Op financieel en juridisch gebied waren de verhoudingen tussen deze twee bannen al in de achttiende eeuw onduidelijk. Zowel de verhouding binnen de ban Noord-Schermer tussen Schermerhorn, Westmijzen en Noord-Schermer, als de verhouding tussen Noord- en Zuid-Schermer als complete bannen waren niet duidelijk vastgelegd.¹²⁵

Andere bannen waar delen van de bedijkte Schermer onder ressorteerden waren Graft, Akersloot en Ouddorp.¹²⁶ Met de ban van Alkmaar maakt dit een totaal van zeven bannen, waarvan met een aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te zeggen is dat ze grondgebied binnen de bedijkte Schermer hadden.¹²⁷ De achtste ban zou Ursem of Grafdijk kunnen zijn geweest.

De voornaamste taak van al deze bannen was uitvoering van het dorpsbestuur, maar voor de gemeenschapsvorming in de bedijkte Schermer was de taak van rechtspraak het belangrijkste, aangezien er een eigen polderbestuur in de Schermer was. Problematisch bij de rechtspraak was dat het toezicht op de orde in de bedijkte Schermer moeilijk was, omdat de schouten daar niet woonden. Overlast van zwervers en bedelaars ontsnapte aan het toezicht

¹²¹ M.A. van der Eerden-Vonk, *Inventaris van het archief van het ambacht en de gemeente Oterleek (1630) 1640-1970* (Alkmaar 1983) 6.

¹²² *Inventaris van het Gaardersarchief van de Schermeer (z.p. z.j.)* 1.

¹²³ Zie bijlage 1.

¹²⁴ Van der Eerden-Vonk, *Inventaris van het archief van het ambacht en de gemeente Oterleek*, 6, 13.

¹²⁵ J.T. Mesdag, *Inventaris van de archieven van de bannen van Zuid- en Noord-Schermer (1399) 1545-1811 (1814)* (Alkmaar 1988) 4.

¹²⁶ Gedrukte resoluties van hoofdingelanden van de Schermeer, met bojlagen [sic!] (betreft vermoedelijk de poging om de Schermeer los te maken van Alkmaar en de overige gemeenten), 1796. RAA, WS, inv. nr. 125.

¹²⁷ Van der Woude, *Het Noorderkwartier*, 27-30, 752.

van de rechtsprekenden. Bovendien was het vaak onduidelijk in welk rechtsgebied delicten waren gepleegd.¹²⁸

De rechtssituatie in de Schermer was zeer ongunstig voor het creëren van een gemeenschap. De hoge rechtspraak was verdeeld over baljuwschappen met veraf gelegen zetelplaatsen. Alkmaar had de volledige jurisdictie over een aangrenzend deel van de polder verworven. Voor de lage rechtspraak, behalve de transporten en hypotheke, was de polder over nog meer plaatsen verdeeld. Ondanks de pogingen van dijkgraaf en heemraden om een eigen jurisdictie te verwerven, werd hierin geen verandering gebracht.

Niet alleen de geografische, maar ook de sociale afstand tot de gerechten was groot, aangezien de inwoners van de Schermer geen eigen afgevaardigden in de omliggende schepenbanken hadden. Daarnaast was er weinig toezicht in de Schermer, mede door de onduidelijke begrenzings van de bannen. Dat laatste was regelmatig oorzaak van grote verwarring onder de inwoners en geen stimulans voor een gemeenschapsgevoel. Kortom de eigen 'autonomie' van de nieuwe polder werd tegengewerkt door de rechtssituatie.

4.3 Beemster versus Schermer

De rechtssituatie heeft zich in de Schermer zeer anders ontwikkeld dan in de Beemster. Daar verzetten dijkgraaf, heemraden, baljuw en hoofdingelanden zich tegen inlijving in omliggende bannen, wat niet gebeurde in de Schermer. Dijkgraaf en heemraden probeerden wel een eigen ban te krijgen, maar zij hadden geen processen aangespannen om dit te bewerkstelligen. De lage rechtspraak van het gebied dat onder Alkmaar viel, was eigenlijk per toeval toegekomen aan de dijkgraaf en heemraden. Dit was echter wel meer dan een eeuw na de drooglegging van het meer. Het profijt van de lage jurisdictie in een deel van de polder, viel Alkmaar blijkbaar tegen.

Het octrooi beïnvloedde de rechtssituaties in de Beemster en de Schermer overeenkomstig. De Grafelijkheid verkreeg bij letter van het octrooi in beide polders de hoge en lage jurisdictie. Alleen in het geval van de Schermer was er al direct een bepaling opgenomen dat de transporten en hypotheke voor dijkgraaf en heemraden zou plaatsvinden. In de Beemster werd dit in het nader octrooi bepaald. De bepalingen in beide octrooiën werden in de praktijk niet nagevolgd. Gerechten uit omgeving van beide polders gingen recht tegen het octrooi in en poogden hun rechtsgebied uit te breiden. Vooral de lage

¹²⁸ RAA, WS, inv. nr. 124.

gerechtsbannen waren hierin succesvol in de Schermer. De Beemster was het uiteindelijk gelukt onder de aanspraken van de omliggende bannen uit te komen.

Een groot verschil was uiteraard de regeling van de hoge rechtspraak. Waar de Beemster een eigen hoge gerecht had, was de Schermer onder twee baljuwschappen en de stad Alkmaar verdeeld. Dat het de hoofdingelanden, dijkgraaf en heemraden niet lukte duidelijkheid te creëren in de situatie, bleek uit hun tevergeefse verzoek van 1657 om een eigen jurisdictie te verkrijgen.

De rol van de Staten en Grafelijkheidsrekenkamer moet opgemerkt worden bij deze vergelijking. Zij kozen duidelijk de kant van de Beemster in diens geschillen met bijvoorbeeld Hoorn. In de Schermer speelden zij echter een wat onverschillige rol. De oorzaak van deze verschillende houding zou kunnen liggen in de afkomst van de bedijkers. Onder de Beemster-bedijkers waren namelijk enkele invloedrijke mannen te vinden, die de Staten en Grafelijkheidsrekenkamer makkelijk konden beïnvloeden. De Schermer-bedijkers, voor het grootste deel welgestelde Alkmaarders, konden dit niet.

Voor de gemeenschapsvorming was zodoende in de Beemster een veel gunstiger situatie gecreëerd dan in de Schermer. De geringe sociale en geografische afstand tot de gerechten maakte het mogelijk dat de rechtspraak een bindend element werd. De versplintering van rechtspraak in de Schermer is zeker geen bindend element geweest voor de inwoners.

5. Kerk Beemster

5.1 Opbouw van een gemeente

In het octrooi voor de bedijking van de Beemster was opgenomen dat een honderdste van al het te bedijken land de kerk toekwam.¹²⁹ Bij de verkaveling kwam dit neer op vijfenzeventig morgen, met daarbij drie morgen land uit restanten. Dat laatste deel bestond uit vijf kerkpleinen, verspreid door de polder.¹³⁰ Het plan was namelijk om de Beemster uiteindelijk in vijf kerkbuurten te verdelen, met elk een kerk op een eigen plein. Op de algemene vergadering van hoofdingelanden in 1614 werd besloten om voorlopig te starten met de bouw van één kerk op het plein van Middel-Beemster. Uiteindelijk zou het bij die ene kerk blijven. De hoge kosten van de bouw en het idee dat er geen dorpsvorming meer zou plaatsvinden rond de andere pleinen, waren daar de reden voor.¹³¹

Om een nieuwe hervormde gemeente op te bouwen was een kerkgebouw onmisbaar. Daarnaast was natuurlijk een predikant nodig, maar ook de erkenning van de kerkelijke organisatie. De Beemster viel onder de classis van Edam, die op de synode van 1620 besloot, op verzoek van de hoofdingelanden, de predikant van Monnikendam eens in de veertien dagen in de Beemster te laten prediken. Zodoende werd op 11 oktober 1620 de eerste kerkdienst in de Beemster gehouden in een woonhuis, aangezien het kerkgebouw nog niet af was. Ruim een maand later mochten de lidmaten¹³² van de kerk kandidaten kiezen voor de kerkenraad, die ze waarschijnlijk uit de gemeente zelf kozen.¹³³ De afgevaardigden van de classis kozen uit de kandidaten twee ouderlingen en twee diakenen. Precies twee jaar na de eerste dienst werd een vaste predikant aangesteld, Henricus Husingius. Tot zijn dood in 1639 hield hij zich bezig met het opzetten van een goede organisatie.¹³⁴

Ondertussen vorderde de bouw van de kerk gestaag. Er waren echter nog wel wat problemen met de financiering. De hoofdingelanden hadden namens de gehele Beemster al in 1615 toegezegd drie- á vierduizend gulden te schenken voor de bouw van de kerk. Dat bleek niet voldoende, want een jaar later verkocht de kerk vijf morgen land voor enkele bouwwerkzaamheden. In 1621 bleek de kerk nog steeds niet alle kosten te kunnen betalen. Er

¹²⁹ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 42.

¹³⁰ Ibidem, 193, 288-299.

¹³¹ Ibidem, 149-151, 202; Kölker, *De Beemster*, 10.

¹³² De lidmaten waren woonachtig in de Beemster en moesten hun attestaties voor deze verkiezing inleveren. Een attestatie was het bewijs van lidmaatschap van de Hervormde Kerk, afgegeven door de gemeente waar de lidmaat voor de verhuizing woonde.

¹³³ ‘opdat men uit het ligchaam der gemeente zou verkiezen een Kerkeraad van Ouderlingen en Diaconen naar gebruik der kerk’, Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 183.

¹³⁴ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 183-184; Kölker, *De Beemster*, 14.

waren al veel landen bezwaard en nu moest er weer een aantal verkocht worden. De Staten van Holland werden zelfs om een subsidie verzocht, omdat de ingelanden niet meer konden opbrengen door de hoge omslagen voor waterstaatszaken.¹³⁵

Desalniettemin kon de kerk op 30 juli 1623 ingewijd worden, al was die nog niet geheel voltooid. De toren bleek te verzakken en leverde extra reparatiekosten op in 1625. Pas na het herstel konden twee kerkenkamers aan weerszijden van de toren gebouwd worden. Deze waren de winter van het jaar erna voltooid en fungeerden als consistoriekamer en als bergplaats. Die laatste ruimte werd in de winter gebruikt als stookplaats voor degenen die van ver moesten komen. Zij konden zich voor en na de dienst daar warmen. De toren kwam pas geheel gereed in 1662 toen er een hoge spits op werd geplaatst, naar ontwerp van Pieter Post. Tot die tijd was de toren met een vlakke, houten spits afgedekt geweest.¹³⁶

In 1623 bedroeg het aantal lidmaten van de hervormde kerk honderddrieëntwintig, ruim tweeëneenhalf maal zoveel als het aantal mensen dat twee jaar ervoor aan het eerste Heilige Avondmaal deelnam. Dit was slechts zeven procent van het totaal aantal inwoners. Redenen voor dit kleine aandeel waren dat niet iedere christen hervormd was, niet alle hervormden lid waren van een kerk en sommige hervormden lid waren in een naastliggende gemeente. De synode van 1645 poogde dit laatste verschijnsel op te heffen. Er werden namelijk vijf artikelen aangenomen, waaronder de bepaling dat inwoners van de Beemster niet elders diaken of ouderling mochten zijn. Daarnaast werden er in de periode 1640-1643 lidmaten overgedragen van de omliggende gemeenten aan de Beemster, waardoor het totaal aantal lidmaten in laatstgenoemde gemeente uitkwam op twaalf- á dertienhonderd.¹³⁷ Hiermee zal ongeveer tweederde van het totaal aantal inwoners lidmaat zijn geweest van de hervormde kerk.

Naast hervormden woonden er ook andere christenen in de polder. Hoewel men dit aanvankelijk niet gewenst had, was het niet te voorkomen dat personen van andere religieuze gezindten zich vestigden.¹³⁸ Van hen vormden de katholieken de grootste groep, maar er waren ook doopsgezinden en luthersen te vinden in de Beemster. Tussen 1650 en 1750 telde de katholieke gemeenschap gemiddeld zo'n zevenhonderd zielen.¹³⁹ Er waren vanaf 1624 diensten in boerenhuizen. Twaalf jaar later kwam een vaste pastoor in dienst van de toen

¹³⁵ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 157, 188-190.

¹³⁶ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 8; Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 200, 226-227; Kölker, *De Beemster*, 16.

¹³⁷ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 198, 231-233; Kölker, *De Beemster*, 14-15; Van der Woude, *Het Noorderkwartier*, 618-619, 742-743.

¹³⁸ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 203.

¹³⁹ *Ibidem*, 238-239.

opgerichte Rooms Katholieke Statie in de Beemster. De katholieken uit Schermerhorn, Beets en Oosthuizen vielen ook onder zijn gezag.¹⁴⁰ In 1752 werd een rooms-katholieke kerk gebouwd in West-Beemster. De doopsgezinden en luthersen kerkten beide in de naburige gemeenten. In 1784 kregen de doopsgezinden een eigen kerkgebouw en hoefden ze niet meer naar Oosthuizen. De luthersen hebben nooit een afzonderlijke gemeente in de Beemster opgezet.¹⁴¹

5.2 Maatschappelijke taken

Op lange termijn was het belangrijk dat de kerk zichzelf financieel kon onderhouden. De basis daarvoor vormden de landen die in eigen bezit waren gekomen na de verkaveling. Ondanks de verkoop van enige landen om de bouw van de kerk te financieren, had de kerk zevenenvijftig morgen in eigendom, na de aankoop van zeventien morgen rond 1640.¹⁴² Het was niet makkelijk voor de kerk om het hoofd boven water te houden. De inkomsten van de landen en leningen leverden niet voldoende op om alle uitgaven te dekken. Daarom verleenden de Staten van Holland een subsidie voor het bouwen van de kerk. De uitgaven waren in de eerste jaren vooral ten behoeve van het kerkgebouw, later maakten de lonen en aflossingen van leningen een groter deel ervan uit. Ondanks de financiële krapte financierde de kerk de armenzorg.¹⁴³

De armenzorg was een van de belangrijkste maatschappelijke taken van de hervormde gemeente. Deze taak was al snel opgezet, al waren de diakenen in het begin wellicht iets te vrijgevig. In 1622 bepaalde de kerkenraad namelijk dat de diakenen zich alleen om de eigen armen moesten bekommeren. Zij hadden namelijk niet alleen binnen, maar ook buiten de eigen gemeente armen gesteund. Dit vond het bestuur toch echt te ver gaan. Daarom moesten de hoofdingelanden armenmeesters aanstellen, die deze taak van de diakenen overnamen. Zodoende werd het bestuur van de polder verantwoordelijk gesteld voor de armenzorg in zoverre het niet de lidmaten van de Hervormde Kerk betrof.¹⁴⁴

Niet alleen voor de armen werd gezorgd, maar ook voor de wezen. Aanvankelijk plaatste de kerkenraad een weeskind in een pleeggezin en zorgde ze ervoor dat het de lagere school afmaakte en daarna werk kreeg of een ambacht leerde. De kerk betaalde alle kosten.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Kölker, *De Beemster*, 19.

¹⁴¹ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 239.

¹⁴² Ibidem, 229.

¹⁴³ Ibidem, 194-196.

¹⁴⁴ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 33; Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 199-200; Kölker, *De Beemster*, 14.

¹⁴⁵ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 23; Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 240-241.

Naar aanleiding van een grote sterfte in 1680 waren er problemen met de opvang van alle wezen. Het besluit viel een weeshuis te bouwen. Dit werd het jaar erop voltooid, maar verkeerde negen jaar later al in een zeer slechte toestand. Het polderbestuur mengde zich in deze kwestie en stelde nieuwe regenten en regentessen aan, die orde op zaken moesten stellen. Onder hen bevond zich de vrouw van de dijkgraaf, de anderen waren waarschijnlijk ook afkomstig uit de hoogste sociale klassen van de Beemster. Het bestuur contribueerde daarnaast door een eenmalige gift. In tijden van nood, zoals bij een uitbraak van veepest of misoogsten, was het moeilijk voor het weeshuis om rond te komen. Er waren namelijk meer wezen en minder inkomsten door terugloop van giften. De kerk kon in die tijden een beroep doen op het polderbestuur.¹⁴⁶

De macht van het polderbestuur in het weeshuis bleek ook uit het benoemen van de binnenmoeder en buitenmoeders en –vaders, dat gedaan werd door het kerkbestuur en polderbestuur samen. Beide besturen regelden daarnaast de financiën, het beleid en de reglementen voor het weeshuis. Het dagelijks bestuur van vijf regenten en twee regentessen werd door de kerkenraad aangesteld, op bovengenoemde uitzondering van 1689 na.¹⁴⁷

De kerk speelde hiernaast een rol in het onderwijs in de Beemster. Dit laatste bleek al in 1630, toen het kavel met huis waarin de school gevestigd was, in bezit kwam van de kerk. Dit gebouw fungeerde tevens als kosterswoonhuis. Door deze aankoop kon de continuïteit van het onderwijs gewaarborgd worden.¹⁴⁸ Uit een andere gebeurtenis bleek ook de nauwe band tussen kerk en school. In 1641 werden steeds meer rooms-katholieke kinderen thuisgehouden van school. Hun ouders wilden namelijk niet dat zij christelijke gebeden uit het grote ABC-boek zouden leren. De schoolmeester werd hierop aangesproken door de predikant en een ouderling, waarop besloten werd een bezoek aan de priester te brengen. De priester gaf te kennen dat er geen bezwaar rustte op de gebeden in het betreffende leerboek en zou de ouders dat mededelen, opdat de kinderen weer naar school gingen.¹⁴⁹ Volgens J.C. van der Loos, die vanuit het perspectief van de katholieken het conflict bezag, zat de kwestie echter ingewikkelder in elkaar en was er juist geen gemoedelijke houding of onderlinge samenwerking.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 23; Kölker, *De Beemster*, 35-37.

¹⁴⁷ Van Beveren, *375 jaar kerk in de midden*, 24-25.

¹⁴⁸ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 183, 228; Kölker, *De Beemster*, 17.

¹⁴⁹ Bouman, *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster*, 233-234; Kölker, *De Beemster*, 22.

¹⁵⁰ J.C. van der Loos, *Bij het driehonderdjarig bestaan der parochie van den H. Joannes den Dooper te Beemster, 1636-1936* (Haarlem 1936) 14.

Dit laatste voorval geeft een goede kijk op hoe de gemeenschap vorm had gekregen in de eerste decennia van haar bestaan. Verschillende christenen leefden naast elkaar en probeerden iedereen te laten deelnemen aan het openbare leven. De hervormde kerk stond in het midden van die gemeenschap, letterlijk en figuurlijk, omdat ze belangrijke maatschappelijke taken vervulde, met ondersteuning van het polderbestuur. De binding van hervormden aan de polder werd sterk gestimuleerd door de bepalingen dat de Beemster-inwoners niet meer buiten de polder lid mochten zijn van een hervormde kerk en dat ze niet elders een functie van diaken of ouderling mochten vervullen.

De ondersteuning van maatschappelijke taken door het polderbestuur, gaf blijk van het belang dat het bestuur hechtte aan gemeenschapsvorming. Bovendien had het bestuur invloed uitgeoefend op de tamelijk snelle oprichting van een kerkorganisatie na de drooglegging. De gemeenschapsvorming is zodoende gedeeltelijk te danken aan een gevoel van stedelijk paternalisme bij de bestuurders, aangezien de hoofdingelanden grootgrondbezitters in de polder waren en vaak in steden hun fortuin hadden gemaakt. Bovendien had het polderbestuur geen economische motieven op het moment dat ze de kerk steunde in armen- en wezenzorg. De steun kan dan blijk geven van paternalistische gevoelens. Aan de andere kant was er autonome gemeenschapsvorming te zien, op het moment dat de kerk zelf zich met maatschappelijke taken bezig hield. De Hervormde Gemeente beperkte zich wat betreft armen- en wezenzorg tot de eigen lidmaten, wat de gemeenschapsvorming van de gehele Beemster niet ten goede kwam. Aan de andere kant was het onderwijs wel bedoeld voor iedereen. Dit bevorderde juist de vorming van één Beemster-gemeenschap.

6. Kerk Schermer

6.1 Start van een kerkorganisatie

In het octrooi van de bedijking van de Schermer was, net als bij de Beemster, bepaald dat één procent van het te bedijken land tot onderhoud van de kerk en de kerkelijke diensten moest dienen.¹⁵¹ Voor 1635 hoefden er geen omslagen betaald te worden voor deze vijftien morgen land. Na de verkaveling kwam zestig morgen in handen van de kerk; vijf morgen minder dan het oorspronkelijke aantal, omdat de omvang van de polder kleiner was dan de bedijkers bij aanvang dachten.¹⁵²

De bedijkers hadden het plan om twee kerken, één pastorie en twee scholen te bouwen in de nieuwe polder.¹⁵³ Er waren echter nog te weinig inkomsten om de bouw te starten. Zelfs negen jaar na de verkaveling durfden de hoofdingelanden het niet aan, omdat de kavels van de kerk nog te zwaar belast waren met omslagen. Dit betekende echter niet dat er geen diensten gehouden werden in de nieuwe polder. Rond 1645 werden twee gebouwen aangewezen, die doordeweeks fungeerden als school en waar zondags een kerkdienst kon worden gehouden. De woonkernen Stompvoren en Zuid-Schermer hadden zodoende elk een eigen school annex kerk.¹⁵⁴ Geografisch gezien waren onderwijs en religie dus al snel nauw met elkaar verbonden.

In eerste instantie vormde de gehele Schermer één hervormde kerkgemeente, waarvan de predikant in drie kerken predikte, naast beide ‘kerken’ in de Schermer ook in Driehuizen. In 1655 verzocht de classis van Alkmaar, waar het gebied onder viel, de Staten om de kerkgemeenten op te splitsen. Dit vanwege de grote reistijd voor de predikant en vanwege de problemen met bediening van de gelovigen. Zo was ziekenbezoek problematisch en wilde de classis door ‘versterckinge van de swack geloovigen’ ageren tegen de rooms-katholieken.¹⁵⁵ De Staten voldeden aan dit verzoek, waarmee er twee gemeenten werden opgericht: de Hervormde Gemeente Noord-Schermer en de Hervormde Gemeente Zuid-Schermer. In tegenstelling tot de verdeling van de lage rechtspraak, waren deze gemeenten nieuw

¹⁵¹ Danner, *Van Schermeer-water tot Schermeer-land*, 43-44.

¹⁵² Van Zwet, ‘De financiering van een droogmakerij in de 17^e eeuw’, 218.

¹⁵³ Nic. van Exter, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Zuid-Schermer, 1651-1982* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004) 3.

¹⁵⁴ Belonje, *De Schermeer*, 33-34.

¹⁵⁵ Request van de classis Alkmaar aan de Staten van Holland om Noord-Schermer af te scheiden van Zuid-Schermer en Driehuizen en een afzonderlijke predikant tot te staan; met appointement van 20 december 1655, waarbij dit werd toegestaan. RAA, WS, inv. nr. 1292.

opgerichte instituties. Aan laatstgenoemde gemeente werd in 1726 Driehuizen toegevoegd, hoewel de predikant van Zuid-Schermer al gewoon was daar te prediken.¹⁵⁶

Eind jaren 1650 wilde de predikant van Noord-Schermer, die zelf verhuisd was van een huurhuis naar de pastorie, een betere plek om te preken. Allerlei omliggende dorpen werden bezocht om ideeën op te doen voor een kerk. Uiteindelijk maakte Pieter Post, die ook de torenspits van de kerk in de Beemster zou ontwerpen, in 1660 een ontwerp voor een kerk in Stompetoren, naar het kerkmodel van Ursem. In 1662 kon de inrichting beginnen en rond 1666 moet de kerk volledig voltooid zijn geweest. In dat jaar wilde men in Zuid-Schermer ook een ruimere plaats voor de kerkdienst. Daar was een kerk naar Volendams voorbeeld gebouwd en kreeg de naam het Zwarte kerkje.¹⁵⁷ Dit gebouw deed nog lang dienst als school, totdat er in 1790 een schoolgebouw naast werd gezet.¹⁵⁸

Het aantal lidmaten is voor de zeventiende eeuw alleen bijgehouden in Zuid-Schermer. De tellingen van Noord-Schermer beginnen pas in 1788 en kunnen derhalve niets vertellen over de groei vanaf oprichting van de gemeente. In Zuid-Schermer waren er in 1663 achtenzestig lidmaten geteld. In 1707 waren er vier minder en drie jaar later waren er vijfenzeventig, slechts een fractie van de helft van het totaal aantal inwoners van de Schermer. Deze cijfers wijzen erop dat er geen groei van het aantal lidmaten is geweest.¹⁵⁹ Dit kan drie redenen hebben: veel hervormden waren lidmaat in naburige gemeenten, er waren überhaupt weinig hervormden lidmaat van een kerk, of er waren grote groepen niet-hervormden. Hiervan is de eerste het meest waarschijnlijk, gezien een lidmaatpercentage van tien procent wel erg laag is voor de zeventiende eeuw. Daarnaast waren de gemeenten van Noord- en Zuid-Schermer niet actief in het onderbrengen van alle hervormde Schermer-bewoners bij hun kerken, zoals in de Beemster wel was gedaan. Daar nam het lidmaataantal enorm toe na de ondernomen actie. Het was klaarblijkelijk gebruikelijk om aanvankelijk in naburige, bestaande gemeenten lidmaat te worden.

Voor andere christenen dan hervormden, waren er geen kerkdiensten in de Schermer. In de omliggende dorpen waren echter voldoende mogelijkheden om de eigen religie te belijden. Rooms-katholieken konden naar Alkmaar, waar twee Staties gevestigd waren, naar

¹⁵⁶ Blijkt uit de lijst van predikanten in: Nic. van Exter, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Driehuizen, 1726-1982* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004); *Doop-, trouw- en begraafboeken, gaardersarchief Zuid- en Noord-Schermer (met Driehuizen en Grootschermer)* (z.p. z.j.).

¹⁵⁷ Belonje, *De Schermeer*, 34-36.

¹⁵⁸ Van Exter, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Zuid-Schermer*, 3.

¹⁵⁹ Doopregisters, 1651-1717 (tevens lidmatenregister 1656-1725, huwelijksregister, 1652-1725, en register van beroepingen van Ouderlingen en Diakenen, 1660-1718). RAA, Hervormde Gemeente Zuid-Schermer, 1651-1982 (HGZS), inv. nr. 10.

Graft-Noordeinde of naar de Beemster.¹⁶⁰ Doopsgezinden hadden een ruime keuze in kerkgang. Er was een doopsgezinde gemeenschap in Alkmaar en er waren zelfs meerdere in De Rijp, Graftdijk en Graft-Noordeinde.¹⁶¹ Luthersen hadden de mogelijkheid om naar de Evangelisch-Lutherse gemeenten van Alkmaar of van De Rijp te gaan.¹⁶² Onderzoek naar de omvang van deze bevolkingsgroepen binnen de Schermer is zeer omslachtig en past niet binnen de omvang van dit stuk.

6.2 Maatschappelijke taken

Dat het niet zo vlot liep met het vormen van een gemeenschap, bleek in 1735. Het beheer over de kerkgoederen werd beide gemeenten ontnomen. Het polderbestuur voerde, voor zover noodzakelijk, de administratie en betalingen werden uit de polderkas gedaan. De grootste van de twee obligaties die de kerken in bezit hadden, werd verkocht en met de opbrengst werden de schulden van de kerken afgelost. Het restant van f 18.200,- werd besteed aan dijkswerken.¹⁶³ Het polderbestuur vond dat kennelijk belangrijker dan de maatschappelijke functies van de kerk.

De band tussen de kerkorganisatie en het polderbestuur was erg nauw. Tot 1822 vielen de meeste taken, die normaal in handen van de kerk waren, onder het polderbestuur. De pastorie, de twee kerken en de schoolgebouwen waren tot dat jaar eigendom van de polder en niet van de kerkbesturen. Het polderbestuur zag toe op het onderwijs en de armenzorg, hoewel het de kerken opdracht gaf onderwijs te geven. Het bestuur stelde echter wel de schoolmeester aan. Zodoende was er nog een band tussen kerk en onderwijs, behalve het gebruiken van hetzelfde gebouw. Bovendien vervulde de schoolmeester nog wat andere taken voor de kerk. Zo was de eerste schoolmeester tevens voorzanger en klokkenluider.¹⁶⁴

¹⁶⁰ W.A. Fasel, *Plaatsingslijst van het archief van de R.K. Parochie St. Laurentius en voorgangers Alkmaar (1422) 1857-1969* (Alkmaar 1979), bewerkt door R. Bankras (2006); *Inventaris van de R.K. Statie Graft-Noordeinde* (z.p. z.j.).

¹⁶¹ J. Besteman, *Plaatsingslijst van het archief van de Friesche Doopsgezinde Sociëteit (later Doopsgezinde Rijper Sociëteit) te De Rijp 1695-1855*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2009); J. Besteman, *Plaatsingslijst van het archief van Waterlandse Doopsgezinde Sociëteit (later Doopsgezinde Rijper Sociëteit) te Graft-De Rijp/Waterland 1676-1861*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2009); *Inventaris van de Doopsgezinde Gemeente te Oost- en West-Graftdijk* (z.p. z.j.); *Inventaris van het archief Doopsgezinde Waterlandse Gemeente Noordeinde van Graft 1655-1981*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2003); J.H. Rombach, *Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente te Alkmaar* (z.p. 1965); C.P. Sandbrink-Bronkhorst, *Inventaris van het archief van de Doopsgezinde gemeente in De Rijp, 1640-1977* (Alkmaar 1998).

¹⁶² E.D. Eijken, *Inventaris van het archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Alkmaar* (z.p. 1963); *Plaatsingslijst van het archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te De Rijp 1781-1955* (Alkmaar 1984).

¹⁶³ Belonje, *De Schermeer*, 51.

¹⁶⁴ Nic. van Exter, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Noord-Schermer, 1655-1981* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004) 3; Stukken betreffende de overdracht der kerkelijke goederen en scholen aan de kerkelijke en burgerlijke gemeenten, 1809-1839, met stukken betreffende de bemoeiingen van het waterschap met kerkgebouwen en scholen na de overdracht, 1851-1967. RAA, WS, inv. nr. 1387.

Hoe de armenzorg in de bedijkte Schermer precies geregeld was, is onduidelijk. De bannen Noord- en Zuid-Schermer waren in 1664 samen overeengekomen een veertigste penning te heffen op verkoop en ruil van onroerend goed. De opbrengst werd gebruikt ten behoeve van de armen.¹⁶⁵ Het blijft onduidelijk of alle inwoners van de twee bannen onder deze regeling vielen, of dat het dezelfde beperkingen had als het dorpsbestuur, dat zich niet in de bedijkte Schermer uitstreckte, of dat het de omvang van de Hervormde Gemeenten betrof. De eerste optie lijkt het meest waarschijnlijk, aangezien Alkmaar ook de armen in zijn ban, voor zover die strekte in de bedijkte Schermer, moest verzorgen.¹⁶⁶ Aan de andere kant hield het polderbestuur toezicht op de armenzorg, waarmee dat bestuur dus zou zorgen voor de armen. Hoe dan ook, de maatschappelijke rol van de kerk beperkte zich slechts tot het verzorgen van kerkdiensten en het onderwijs.

Met betrekking tot wezen hadden de kerken in de Schermer ook weinig omhanden. Er was geen weeshuis in de polder. Voor deze zorg waren de inwoners wederom op de omliggende dorpen aangewezen. In Graft was een hervormd weeshuis, in De Rijk een doopsgezinde.¹⁶⁷ Daarnaast moet er in Groot-Schermer ook een weeshuis hebben gestaan, waarschijnlijk sinds het einde van de zeventiende eeuw.¹⁶⁸ De afwezigheid van armen- en wezenzorg in de polder zelf bevorderde de gemeenschapsvorming uiteraard niet.

Zodoende heeft de organisatie van de kerk in de Schermer in een kleine mate bijgedragen aan gemeenschapsvorming. Enerzijds waren wel twee kerken en scholen gesticht, die de bevolking een gemeenschappelijk gevoel konden geven. Anderzijds moet de kerkorganisatie van beide gemeenten zwak zijn geweest, aangezien het polderbestuur veel macht had verworven over kerkelijke zaken. Daarnaast waren er geen voorzieningen binnen de Schermer voor wezen en voor niet-hervormden. Er werden geen pogingen ondernomen de kerkgemeenschap hechter te maken of om iedereen binnen de polder te laten kerken. Bovendien droeg het bestaan van twee verschillende hervormde gemeenten niet bij aan het ontstaan van één Schermer-gemeenschap.

¹⁶⁵ Stukken betreffende de heffing van een 40e, resp. 50e penning op de verkopen van onroerend goed ten behoeve van de armen door regenten van Zuid- en Noord-Schermer, 1671, 1730. RAA, Bannen van Zuid- en Noord-Schermer (1399) 1545-1811 (1814) (BZNS), inv. nr. 231.

¹⁶⁶ zie boven, p. 28-29.

¹⁶⁷ R.M. de Raat, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Graft-De Rijk 1593-1951 (1966)* (Haarlem 1977), bewerkt door Willy Deimveld (2006); Sandbrink-Bronkhorst, *Inventaris van het archief van de Doopsgezinde gemeente in De Rijk*.

¹⁶⁸ Akte van transport door de erven Cornelis Claesz Grim aan Jan Jansz Muijs, binnenvader van het weeshuis te Zuid-Schermer, van een gedeelte van een akker, Gabbes geheten, 1690. RAA, BZNS, inv. nr. 232; Reglement betreffende het onderhoud der weeskinderen, overeengekomen tussen de armenvoogden en de kerkeeraad van Groot-Schermer, z.d. (eind 17^e eeuw). RAA, BZNS, inv. nr. 288.

6.3 Beemster versus Schermer

Al met al hebben de kerkelijke organisaties zich verschillend ontwikkeld in beide polders. In de Beemster werd de gemeenschapsvorming juist gestimuleerd, terwijl dat in de Schermer geenszins het geval was. Desalniettemin zijn er enkele overeenkomsten. Zo werd in de octrooien van beide droogmakerijen vastgelegd dat een honderdste van de te bedijken landen de kerk moest dienen. Desondanks hadden beide polders moeite met het financieren van het eerste kerkgebouw. Ook zonder kerkgebouw werden er al na respectievelijk acht en tien jaar de eerste kerkdiensten gehouden in de Beemster en Schermer. Een belangrijk aspect voor gemeenschapsvorming, de nauwe band tussen polderbestuur en kerk, is terug te zien in beide gebieden. Dat dit in beide polders anders heeft uitgepakt, moge duidelijk zijn.

Zo bemoeiden de polderbesturen zich met armenzorg. In de Beemster was dat duidelijk een taak van het polderbestuur. In de Schermer was het niet de taak van de kerk, maar het was niet duidelijk wie deze taak wel op zich had genomen. De zorg voor de wezen verschilde daarnaast wezenlijk in beide polders. De Beemster had een eigen weeshuis gebouwd, na decennia van wezenzorg door particulieren, georganiseerd door de kerk. De Schermer was aangewezen op de weeshuizen in de nabijgelegen dorpen. Wat betreft de onderwijskundige taak van de kerk, was er wel een overeenkomst. In de kerkgemeenten van beide gebieden was een belangrijke rol weggelegd voor de kerk in het onderwijs. De kerk verzorgde het onderwijs en de schoolmeester hield zich vaak nog met andere meer kerkgerelateerde taken bezig.

Het belang van de kerk binnen de gemeenschap was in de Beemster veel groter dan in de Schermer. Dit blijkt uit de vaart die erin werd gezet bij het bouwen van een echte kerk. In de Beemster werd het kerkgebouw elf jaar na de drooglegging ingewijd, ook al was het nog niet geheel voltooid. In de Schermer duurde het echter ongeveer dertig jaar voor de eerste kerk af was. In de eerste polder werd dus duidelijk meer belang gehecht aan het opzetten van een gemeenschap. De lidmaataantallen weerspiegelen dat ook. Beide polders begonnen met ruim honderd lidmaten. Begin achttiende eeuw was dat aantal in de Beemster zeker gegroeid boven de twaalfhonderd. In de Schermer was echter geen sprake van groei, de lidmaataantallen bleven in de gemeente Zuid-Schermer rond de zeventig schommelen. Bovendien streefde het bestuur in de Beemster actief naar een kerkgemeenschap, onder andere door alle inwoners van de Beemster, die elders lidmaat waren van een kerk, bij de gemeente van de Beemster te halen. In de Schermer was hiervan geen sprake.

De niet-hervormde christenen die in beide polders woonden, waren meestal aangewezen op bestaande gemeenschappen in de omliggende dorpen. Alleen de rooms-

katholieken in de Beemster was het gelukt al vroeg een eigen Statie op te richten. Voor de doopsgezinden en luthersen waren echter genoeg gemeenten in de omliggende dorpen te vinden, waarbij ze zich konden aansluiten. Deze hadden waarschijnlijk een grote aantrekkingskracht op het omliggende land, gezien de relatief lage dichtheid van gelovigen van hun overtuiging.

Nog eenmaal de nauwe band tussen polderbestuur en kerk aanhalend, valt op dat het financieel beheer van de kerken in de Schermer door het polderbestuur geclaimd werd. Dat had de kerk- en schoolgebouwen in bezit en was verantwoordelijk voor de andere financiële zaken. De gemeente van de Beemster had het financieel niet makkelijk, maar bleef altijd zelf verantwoordelijk voor haar zaken.

De bemoeienis van het polderbestuur met de maatschappelijke taken van de kerk, armenzorg, wezenzorg en onderwijs, was in beide polders groot. Dit kan een bevestiging zijn van het idee dat de polderbesturen gemeenschapsvorming probeerden te stimuleren. In ieder geval voerde het polderbestuur van de Beemster daar een actief beleid in. Het Schermerbestuur was terughoudender, wat terug te zien is in het belang van de kerk aldaar. Dit kan mede te maken hebben met het feit dat er zoveel afgevaardigden van de steden in het bestuur zaten. Zij hadden waarschijnlijk in mindere mate een band met de polder, dan de bestuurders van de Beemster, die land in de polder moesten bezitten. Zodoende zal het polderbestuur van de Schermer het minder geïnteresseerd hebben of alle inwoners een gemeenschap vormden. De Beemster-bestuurders hadden meer belang bij een gemeenschap, aangezien zij daar zelf deel van uitmaakten. Zodoende was stimulering van gemeenschapsvorming door de maatschappelijke taken van de kerk te ondersteunen een handig hulpmiddel voor de bestuurders om vanuit een gevoel van stedelijk paternalisme de inwoners aan zich te binden.

7. Conclusie

De octrooien hebben in de droogmakerijen van de Beemster en Schermer voor een groot deel bepaald hoeveel invloed steden konden hebben op gemeenschapsvorming in beide polders. In de Beemster had alleen Hoorn een plek in het college van hoofdingelanden weten te verwerven. De hoofdingelanden moesten echter wel minimaal twintig morgen land binnen de Beemster bezitten, waardoor ze altijd personeel verbonden waren aan de polder. In de Schermer was niet alleen Hoorn, maar ook Alkmaar vertegenwoordigd in het polderbestuur. Samen hadden ze drie van de vier heemraadszetels en vier van de achttien hoofdingelandzetels. Voor hen waren geen aanvullende bepalingen gesteld met betrekking tot grondbezit in de polder. Aangezien bij de verkiezingen voor dijkgraven, heemraden en penningmeesters een Alkmaarder voorrang kreeg, oefende die stad zeer veel invloed uit op het polderbestuur. Daarnaast hadden veel particuliere stedelingen de mogelijkheid gekregen grond binnen de Schermer te kopen, waarmee het college van hoofdingelanden waarschijnlijk uit veel stedelingen heeft bestaan.

Op het gebied van de rechtspraak was in de Beemster een gunstige situatie ontstaan voor gemeenschapsvorming. De polder had een eigen hoge gerecht en had, na enkele conflicten, ook alle lage rechtspraak onder zijn gezag gebracht. Door deze eenheid kon de rechtspraak een bindend element vormen. De motieven van het polderbestuur om alle rechtspraak in handen te krijgen waren waarschijnlijk meer economisch en politiek van aard, dan expliciet gericht op gemeenschapsvorming.

In de Schermer was een tegengestelde situatie ontstaan op het gebied van rechtspraak. Alle rechtspraak was verdeeld over de naburige gerechten. Het polderbestuur had tevergeefs getracht daar verandering in te brengen. De hoge jurisdictie was in handen van twee baljuwschappen en de stad Alkmaar. Voor lage rechtspraak waren de inwoners afhankelijk van de omliggende bannen. De zeer verwarrende situatie en de grote sociale afstand tot rechtspraak maakten dat het gemeenschapsgevoel werd tegengewerkt.

Voor de kerkorganisatie is een soortgelijk beeld te schetsen. De Beemster had een eigen hervormde gemeente die de maatschappelijke taken vervulde. De Schermer had twee gemeenten, die weinig betekenden voor de gemeenschapsvorming. Ondanks een gelijke uitgangspositie en bemoeienissen van beide polderbesturen ontwikkelden de kerkorganisaties zich uiteenlopend. De Beemster-gemeente groeide flink en probeerde alle lidmaten woonachtig binnen de Beemster ook daar te laten kerken. De Schermer-gemeenten groeiden niet en poogden ook niet alle hervormden bij diens gemeenten te betrekken. De relatieve

lidmaataantallen weerspiegelen dit. In de Beemster was uiteindelijk ongeveer tweederde van alle inwoners lidmaat van de Hervormde Kerk, de rest was grotendeels rooms-katholiek. In de Schermer bleef het lidmaataantal ongeveer gelijk, de totale bevolking groeide ook nauwelijks, waardoor het percentage leden van de Hervormde Kerk rond de tien procent bleef schommelen.

De maatschappelijke functies van de kerk bleven in de Beemster in handen van de kerk zelf, al bemoeide het polderbestuur zich wel met het weeshuis. De gemeenten in de Schermer waren niet verantwoordelijk voor de armenzorg en hadden geen weeshuis. Onderwijs verzorgden ze wel, maar het polderbestuur stelde de schoolmeesters aan. De invloed van het polderbestuur op de Hervormde Gemeenten van Noord- en Zuid-Schermer was zeer groot. Het bestuur nam zelfs de financiële zaken van de kerk over. De macht van het polderbestuur zette evenwel geen poging tot gemeenschapsvorming in gang. In de Beemster ondersteunde het polderbestuur de kerk bij haar maatschappelijke taken. Stedelijk paternalistische gevoelens van particuliere stedelingen kunnen hier een rol gespeeld hebben. Invloed van afgevaardigden van stadsbesturen was er nauwelijks. De kerk zorgde op het gebied van onderwijs voor gemeenschapsvorming van een meer autonome aard.

Met al deze gegevens kan een antwoord gegeven worden op de vraag in hoeverre de juridische en religieuze organisaties in de Beemster en Schermer de gemeenschapsvorming in beide gebieden in de eerste anderhalve eeuw van hun bestaan beïnvloed hebben. De invloed van rechtspraak als afbakening van een autonoom gebied ten opzichte van de omliggende, oude gemeenschappen, was zeer belangrijk bij het opbouwen van een gemeenschap. Te zien is dat het de Beemster lukte autonomie te verkrijgen op het gebied van rechtspraak. Hierdoor werden de inwoners gebonden aan de polder en werd een gemeenschap gecreëerd, gescheiden van de omliggende bannen en baljuwschappen. In de Schermer bleven de inwoners afhankelijk van laatstgenoemde instituties. De polder kon zich niet autonoom opstellen en niet duidelijk onderscheiden van het omliggende gebied. De verwarrende situatie maakte dat de inwoners zich niet betrokken voelden bij de Schermer.

De kerk speelde een zeer grote rol bij interne gemeenschapsvorming. In de Beemster is wederom te zien dat er een gemeenschap werd gevormd. De kerk voerde een actief beleid en vervulde al haar maatschappelijke taken. Het feit dat er één kerk was, waar alle (hervormde) inwoners zondags heen trokken, maakte dat er een hechte gemeenschap kon ontstaan. De grote groep katholieken binnen de Beemster vormde weliswaar een eigen gemeenschap met eigen (schuil)kerken, maar werd door het onderwijs betrokken bij de

Beemster-gemeenschap als geheel. In de Schermer werkte het bestaan van twee kerken de gemeenschapsvorming van één gemeente al tegen. Daarnaast voerden de kerken geen actief beleid in het onderbrengen van de lidmaten, die woonachtig waren in hun gebied maar kerkten in een naastgelegen gemeente, bij de eigen gemeenten. De maatschappelijke taken werden nauwelijks uitgevoerd. Dit alles werkte gemeenschapsvorming in de Schermer tegen.

Kortom, waar rechtspraak en kerk als één geheel georganiseerd waren en de organisaties het grondgebied van de hele polder omvatten, werd gemeenschapsvorming het meest gestimuleerd. Waar beide versplinterd waren, werd gemeenschapsvorming tegengewerkt. Gedeeltelijk is de oorzaak hiervan te vinden in de startsituatie. In de Schermer hadden Alkmaar en Hoorn veel invloed verworven in het polderbestuur. In de Beemster waren het vooral de bedijkers en hoofdingelanden die invloed uitoefenden. De bestuursleden van de Beemster waren betrokken bij hun polder en stimuleerden daar gemeenschapsvorming, al dan niet vanuit een gevoel van stedelijk paternalisme. Waar de steden veel invloed hadden, is de minst gunstige situatie voor gemeenschapsvorming gecreëerd. Een bewuste politiek van het tegengaan van gemeenschapsvorming, lijkt een voor de hand liggende reden. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk, aangezien Alkmaar en Hoorn die niet beoefenden en daarnaast weinig voordelen konden behalen uit een dergelijke politiek. Een betere verklaring is dat de bestuursleden niet voldoende betrokken waren bij de polder. Verder onderzoek zal echter moeten uitwijzen op welke basis de bestuursleden aan hun macht kwamen. De mate van gemeenschapsvorming is echter niet bepalend geweest voor latere invloed van steden. In geen van beide droogmakerijen waren pogingen geweest van steden om een eeuw na de drooglegging (meer) invloed te verwerven.

Voor de macht van steden op het platteland betekent dit dat de steden in de Hollandse droogmakerijen in de zeventiende eeuw wel degelijk macht uitoefenden, al dan niet vanuit een actieve houding. Waar afgevaardigden van steden goed vertegenwoordigd waren in het plattelandsbestuur, heeft weinig gemeenschapsvorming plaatsgevonden. Dit lijkt echter meer een passieve politiek van desinteresse te zijn dan een actieve politiek tot het tegengaan van gemeenschapsvorming. Dit blijkt ook uit het feit dat steden later geen pogingen meer deden invloed te krijgen op de droogmakerijen. Waar particuliere stedelingen in het bestuur zaten, heeft wel gemeenschapsvorming plaatsgevonden. In hoeverre dit autonoom te noemen is, of beïnvloed is door stedelijk paternalisme, vereist verder onderzoek.

Opvallend is dat de omliggende dorpen meer invloed hebben uitgeoefend op de droogmakerijen dan de steden. Ondanks hun geringe machtsbasis in het gewestelijk bestuur, is het ze gelukt om in de Schermer veel invloed te verkrijgen. De Beemster, met een hogere

mate van gemeenschapsontwikkeling, kon zich wel tegen invloed van omliggende dorpen verzetten. De invloed van de dorpen op de droogmakerijen was dus veel belangrijker met betrekking tot de gemeenschapsvorming dan de invloed van de steden. Dit zou dan ook verder onderzocht kunnen worden.

7.1 Verder onderzoek

Er zijn meer grote lacunes in het onderzoek naar droogmakerijen, dan de macht van dorpen op droogmakerijen en de machtsbasis van bestuursleden. Vooral over de Schermer is weinig literatuur verschenen, terwijl er wel veel informatie in de archieven te vinden is. Verder onderzoek zou zich kunnen richten op de precieze afbakening van lage rechtspraak of de precieze bevoegdheden van alle gerechten. Hiervoor is intensief archiefonderzoek in de gerechtrollen van alle betreffende gerechten nodig. Op kerkelijk gebied zouden alle lidmaatboeken van omliggende kerkelijke gemeenten, hervormd of van een andere gezindheid, onderzocht kunnen worden, om erachter te komen hoeveel inwoners van de Schermer buiten de polder kerkten. Ook dit vereist een omvangrijk en intensief archiefonderzoek, maar beide onderwerpen kunnen meer vertellen over gemeenschapsvorming binnen de Schermer. Op een wat meer algemeen vlak zou onderzoek gedaan kunnen worden naar de herkomst van en relaties tussen leden van het polderbestuur. Hiermee kan de mate van stedelijke invloed preciezer gemeten worden.

Over de Beemster is veel meer literatuur verschenen, maar ook hierin is weinig te vinden over de afkomst van de leden van het polderbestuur door de tijd heen. Daarnaast zouden de conflicten met omliggende bannen over de rechtspraak verder onderzocht kunnen worden, om de invloed van het Hof van Holland en de Staten nader vast te stellen, gezien de bedijkers daar goede contacten mee hadden. Verder is het nog mogelijk te onderzoeken waarom er geen dorpsvorming plaats vond rond de andere pleinen, maar alleen in Middel-Beemster. Ten slotte zou nog onderzoek gedaan kunnen worden naar gemeenschapsvorming in andere droogmakerijen of polders in dezelfde tijd. Hierbij zou gekeken kunnen worden naar de invloed van steden en dorpen op de gemeenschapsvorming. Dat zou deze casus in een breder licht kunnen plaatsen.

Archivalia

Nationaal Archief, Den Haag (NA)

Gedeputeerden van Haarlem ter Dagvaart (GHD)

- Inv. nr. 1186 Stukken betreffende het proces van de Grafelijkheidsrekenkamer en de burgemeesters en regeerders van Hoorn en Purmerend aangaande de jurisdictie over de nieuw bedijkte polder de Beemster, net en afschriften, 1614-1616

Grafelijkheidsrekenkamer Registers, (1305) 1446-1812 (GR)

- Inv. nr. 751 Stukken betreffende oude domeinen, erfhuren, cijnzen, renten, tienden, landerijen, dijken, moeren en rechten, 1463-1725

Staten van Holland, 1572-1795 (SH)

- Inv. nr. 1359C Stukken betreffende de bedijking van de Beemster, 1607-1645

Noord-Hollands Archief, Haarlem (NHA)

Beeldbank Noord-Hollands Archief (digitale collectie beeldmateriaal, via internet geraadpleegd) (BNHA), Prentbriefkaarten Provinciale Atlas (PPA)

Akersloot, Groeten uit Zuid-Schermer, z.j.

bestanddeel-
nummer 010

Stompetoren, Groeten uit Stompetoren, z.j.

bestanddeel-
nummer 016

Collectie van Losse aanwinsten (CLA)

- Inv. nr. 221 Akte houdende taxatie van de waarde der domeinen, behorend tot de heerlijkheid van de Nieuwburg, gelegen in de bannen van Graft, Schermer, Ursem, Oterleek, Ouddorp, Koedijk en St. Pancras, opgemaakt op verzoek van de Rekenkamer in Holland door Adriaen Stalpaert, (1531)

- 1236 'Het boeck van rechten, vrijheden en previlegien, soo van Rijnlant als oock Kermerlant en andere', waaronder handvesten van Westzaan, Krommenie, Ursem, Schermer, Westmeijssen en het baljuwschap Nieuwburg, anoniem, 1633

Regionaal Archief Alkmaar (RAA)

Bannen van Zuid- en Noord-Schermer (1399) 1545-1811 (1814) (BZNS)

- Inv. nr. 231 Stukken betreffende de heffing van een 40^e, resp. 50^e penning op de verkopen van onroerend goed ten behoeve van de armen door regenten van Zuid- en Noord-Schermer, 1671, 1730

- 232 Akte van transport door de erven Cornelis Claesz Grim aan Jan Jansz Muijs, binnenvader van het weeshuis te Zuidschermer, van een gedeelte van een akker, Gabbes geheten, 1690

- 288 Reglement betreffende het onderhoud der weeskinderen, overeengekomen tussen de armenvoogden en de kerkeraad van Grootchermer, z.d. (eind 17^e eeuw)

Hervormde Gemeente Zuid-Schermer, 1651-1982 (HGZS)

- Inv. nr. 10 Doopregisters, 1651-1717 (tevens lidmatenregister 1656-1725, huwelijksregister, 1652-1725, en register van beroepingen van Ouderlingen en Diakenen, 1660-1718)

Stadsarchief Alkmaar 1254-1857 (SAlk)

- Inv. nr. 2216 Akte van overeenkomst, tussen de stad Alkmaar en het bestuur van de Schermeer, waarbij het bestuur de alimentatie der armen in de Alkmaarse jurisdictie van de Schermeer op zich neemt en het recht verkrijgt transport- en hypotheekakten in dit gebied te passeren; 3 maart 1753

Waterschap de Schermeer (WS)

- Inv. nr. 123 Akte, waarbij de Grafelijkheidsrekenkamer van Holland bepaalt dat de bewoners van de kavels 26-31 van letter F, de kavels 1-16 van de letter G en de kavels 1-15 van de letter H onder de jurisdictie van de schepenen van Alkmaar zullen ressorteren en in Alkmaar hun akten zullen laten passeren, alsook dat het gerecht van Alkmaar in dit gebied en in de gemene vaart tussen het Zeglis en de Langemeer de keuren zal maken; 11 februari 1644
- 124 Request van dijkgraaf en heemraden van de Schermeer aan de Rekenkamer van Holland om van de polder een afzonderlijke jurisdictie te maken; z.j. (1657)
- 125 Gedrukte resoluties van hoofdingelanden van de Schermeer, met bojlagen (sic!) (betreft vermoedelijk de poging om de Schermeer los te maken van Alkmaar en de overige gemeenten), 1796
- 772 Akte van overeenkomst, tussen burgemeesteren van Alkmaar en mr. Mathijs Oudernsteyn en Eduart Jacot van Acxele namens de belanghebbenden, betreffende de rechten van de stad Alkmaar ten aanzien van de bedijking van de Schermeer, 10 november 1630
- 773 Akte van overeenkomst, tussen burgemeesteren van Hoorn en de gedeputeerden van Alkmaar als verzoekers van het octrooi van bedijking van de Schermeer, inzake de rechten van de stad Hoorn in de bedijking, 27 november 1634
- 780 Provisionele en definitieve uitspraken van de Commissarissen van de Staten van Holland tot oplossing der geschillen tussen de bedijkers van de Schermeer en de omliggende dorpen. Met grieven, pretenties en requesten annex, 1633-1641
- 1292 Request van de classis Alkmaar aan de Staten van Holland om Noord-Schermer af te scheiden van Zuid-Schermer en Driehuizen en een afzonderlijke predikant tot te staan. Met appointement van 20 december 1655, waarbij dit werd toegestaan
- 1387 Stukken betreffende de overdracht der kerkelijke goederen en scholen aan de kerkelijke en burgerlijke gemeenten, 1809-1839, met stukken betreffende de bemoeiingen van het waterschap met kerkgebouwen en scholen na de overdracht, 1851-1967

Waterlands Archief, Purmerend (WA)

Beeldbank van het Waterlands Archief (digitale collectie beeldmateriaal, via internet geraadpleegd) (BWA)

Volgnummer Vernieuwde kaart van Noordholland en Westfriesland, benevens het
KA00170 voornaamste gedeelte van Rijnland, en daar aan grenzende landen, door
Joost Jansz Beeldsnijder, 1575, heruitgave van 1778
AN00002 Groeten uit Middenbeemster, 1965

Polder Beemster, 1607-1812 (PB)

Inv. nr. 93 Akte waarbij de rekenkamer van Holland aan baljuw en schepenen enerzijds, en dijkgraaf en heemraden anderzijds, opdraagt de gehele jurisdictie in de ring van de Beemster in beheer te nemen met verlenging van vrijstelling van verschuldigde recognitie van 5 stuivers per morgen, etc. 1630

96 Stukken betreffende het geschil met de heerlijkheid van Oosthuizen wegens het recht van jurisdictie over Arembergsche Polder en de Havermeer in de Beemster, 1612-1632 en z.j. 1612-1622

104 Overeenkomst met Reijnout van Brederode, heer van Oosthuizen, waarbij bovengenoemde afstand doet van de jurisdictie en te ontvangen recognities over de gronden in de ban van Oosthuizen tegen betaling van een afkoopsom van Fl. 34000,- 1662

162 Verzoek van Dijkgraaf en Heemraden aan de Staten van Holland en Westfriesland om het transporteren van landerijen en sluiten van hypothecken te doen plaatsvinden ten overstaan van tenminste twee leden van het college, 1612

165 Stukken betreffende het verzoek van Hoofdingelanden aan de Staten van Holland en Westfriesland, tot samenvoeging van de functies van Dijkgraaf en Baljuw, 1627

1208 Stukken van dijkgraaf, heemraden en hoofdingelanden betreffende hun visie over de organisatie van de rechtspraak in civiele en criminele zaken, 1614, 1618, 1623

Bibliografie

- Aten, Diederik, *“Als het geweld comt...”: politiek en economie in Holland benoorden het IJ, 1500-1800* (Hilversum 1995)
- Aten, Diederik, ‘Stedelijke handelspolitiek: Alkmaar en de Beemster in de 17^e en 18^e eeuw’, *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 24, afl. 3 (1992) 146-159
- Beekman, A.A., ‘De Republiek in 1795, met heerlijkheden, ambachten, enz.’, in: P.J. Blok, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, deel XIV (Den Haag 1913)
- Beemsterlands keuren, wetten ende ordonnantiën, aangaande de civile regten* (Purmerend 1698)
- Belonje, J., *De Schermeer 1633-1933* (Wormerveer 1933)
- Besteman, J., *Plaatsingslijst van het archief van de Friesche Doopsgezinde Sociëteit (later Doopsgezinde Rijper Sociëteit) te De Rijk 1695-1855*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2009)
- Besteman, J., *Plaatsingslijst van het archief van Waterlandse Doopsgezinde Sociëteit (later Doopsgezinde Rijper Sociëteit) te Graft-De Rijk/Waterland 1676-1861*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2009)
- Beveren, W. van, et al (red.), *375 jaar kerk in de midden: over mensen en dingen in De Beemster* (Middenbeemster 1999)
- Bouman, J., *Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster: voorafgegaan door eene beschouwing van den vroegeren toestand van Noord-Holland* (Middenbeemster en Alphen aan den Rijn, herdruk 1977)
- Brugmans, H., ‘De Republiek der vereenigde Nederlanden in 1648’, in: P.J. Blok, *Geschiedkundige atlas van Nederland*, deel X (Den Haag 1919)
- Danner, Helga S., ‘Droogmakerijen in de zeventiende eeuw’, in: M.H. Boetes en J.J.J.M. Beenakker (red.), *Strijd tegen het water; Het beheer van land en water in het Zuiderzegebied* (Zutphen 1992) 45-61
- Danner, Helga S., *Oosthuizen: een heerlijkheid in de Zeevang, 1292-1863* (Wormerveer 1992)
- Danner, Helga S., *Van Schermeer-water tot Schermeer-land: perikelen bij een 17^e eeuwse bedijking* (Haarlem 1983)
- Danner, Helga S., *Van water tot land, van land tot water: verwickelingen bij de indijking van de Beemster* (Edam 1987)
- Doop-, trouw- en begraafboeken, gaardersarchief Zuid- en Noord-Schermer (met Driehuizen en Grootchermer)* (z.p. z.j.)
- Eerden-Vonk, M.A. van der, *Inventaris van het archief van het ambacht en de gemeente Oterleek (1630) 1640-1970* (Alkmaar 1983)
- Egmond, Florike, ‘De hoge jurisdicties van het 18e-eeuwse Holland; een aanzet tot de bepaling van hun aantal, ligging en begrenzungen’, *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 19, afl. 3 (1987) 129-161

- Eijken, E.D., *Inventaris van het archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Alkmaar* (z.p. 1963)
- Exter, Nic. van, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Driehuizen, 1726-1982* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004)
- Exter, Nic. van, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Noord-Schermer, 1655-1981* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004)
- Exter, Nic. van, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Zuid-Schermer, 1651-1982* (Alkmaar 1986), bewerkt door Willy Deimveld (2004)
- Extract uyt het octroy van de Beemster, met de cavel-conditien ende kaerte van dien. Alsmede 't register van de participanten* (Purmerend 1696)
- Fasel, W.A., *Plaatsingslijst van het archief van de R.K. Parochie St. Laurentius en voorgangers Alkmaar (1422) 1857-1969* (Alkmaar 1979), bewerkt door R. Bankras (2006)
- Fleischer, Alette, 'The Beemster Polder: conservative invention and Holland's great pleasure garden', in: Lissa L. Roberts en Simon Schaffer (red.), *The mindful hand: inquiry and invention from the late Renaissance to early industrialisation* (Amsterdam 2007) 144-166
- Hart, Marjolein 't, 'Town and country in the Dutch Republic, 1550-1800', in: S. R. Epstein (red.), *Town and country in Europe, 1300-1800* (Cambridge 2001) 80-105
- Inventaris van de Doopsgezinde Gemeente te Oost- en West-Graftdijk* (z.p. z.j.)
- Inventaris van de R.K. Statie Graft-Noordeinde* (z.p. z.j.)
- Inventaris van het archief Doopsgezinde Waterlandse Gemeente Noordeinde van Graft 1655-1981*, bewerkt door R. Bankras (Alkmaar 2003)
- Inventaris van het Gaardersarchief van de Schermeer* (z.p. z.j.)
- Kölker, A.J., G.H. Keunen en D. de Vries, *De Beemster: Kroniek van de Beemster, Geschiedenis van de bemaling, Beemsterlants caerten* (Alphen aan den Rijn 1985)
- Lesger, C.M., *Hoorn als stedelijk knooppunt; stedensystemen tijdens de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd* (Hilversum 1990)
- Loos, J.C. van der, *Bij het driehonderdjarig bestaan der parochie van den H. Joannes den Dooper te Beemster, 1636-1936* (Haarlem 1936)
- Mesdag, J.T., *Inventaris van de archieven van de bannen van Zuid- en Noord-Schermer (1399) 1545-1811 (1814)* (Alkmaar 1988)
- Ordonnantie voor de vierschaar in de Beemster* (Purmerend z.j.)
- Overzicht van de oud-rechterlijke en weeskamerarchieven (O.R.A.) voor zover in origineel aanwezig bij het Rijksarchief in Noord-Holland* (Haarlem 1999)
- Plaatsingslijst van het archief van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te De Rijk 1781-1955* (Alkmaar 1984)
- Raat, R.M. de, *Inventaris van de archieven van de Hervormde Gemeente Graft-De Rijk 1593-1951* (1966) (Haarlem 1977), bewerkt door Willy Deimveld (2006)

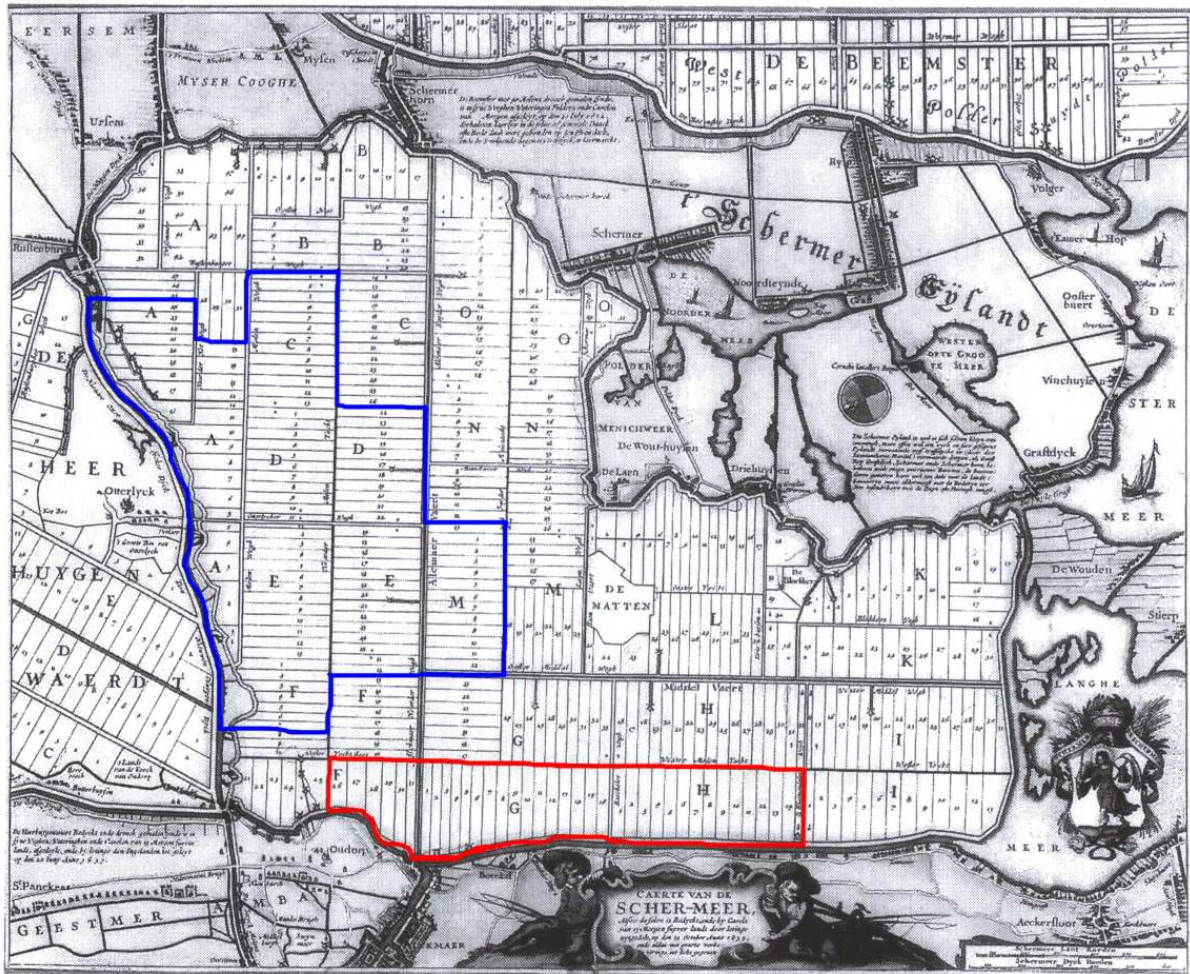
- Rijpperda Wierdsma, Jan Volkert, *Politie en justitie; een studie over Hollandschen staatsbouw tijdens de Republiek* (Zwolle 1937)
- Rombach, J.H., *Inventaris van het archief van de Doopsgezinde Gemeente te Alkmaar* (z.p. 1965)
- Sandbrink-Bronkhorst, C.P., *Inventaris van het archief van de Doopsgezinde gemeente in De Rijp, 1640-1977* (Alkmaar 1998)
- Schultz, E., *De Nederlandse droogmakerijen* (Lelystad 1987)
- Vries, Jan de, *The Dutch rural economy in the golden age, 1500-1700* (New Haven en Londen 1974)
- Vries, Jan de, en A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815: de eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam 1995)
- Woude, A.M. van der, *Het Noorderkwartier: een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw* (Wageningen 1972)
- Zanden, Jan Luiten van, 'De Beemster: een voorbeeldige inpoldering', in: Maarten Prak (red.), *Plaatsen van herinnering: Nederland in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 2006) 111-119
- Zwet, Han van, 'De financiering van een droogmakerij in de 17^e eeuw: een financiële analyse van de bedijking van de Schermer, 1633-1638', *Holland: regionaal-historisch tijdschrift* 36, afl. 3 (2004) 205-236
- Zwet, Han van, 'Droogmaken en drooghouden; Noord-Hollandse droogmakerijen in de zeventiende eeuw', in: Maarten Brock (red.), *Molens in Noord-Holland: leven van de wind* (Wormer 2007) 13-21

Bijlage 1: Kaart van de ban van Oterleek

Kaart 5 Jurisdictie van Oterleek. Bewerking van: M.A. van der Eerden-Vonk, *Inventaris van het archief van het ambacht en de gemeente Oterleek (1630) 1640-1970* (Alkmaar 1983) p. 13, 'Fragment van blad 11 uit het Kaartboek Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland, 1745. Facsimilé-uitgave 1970. Alphen aan den Rijn'.

Bijlage 2: Kaart van lage jurisdicties in de Schermer (voor zover bekend)

Kaart 6 Jurisdicties van Alkmaar en Oterleek, voor zover die zich strekken in de Schermer. Alkmaars jurisdictie is rood omlijnd, die van Oterleek blauw. Eigen bewerking van Helga S. Danner, ‘Droogmakerijen in de zeventiende eeuw’, in: M.H. Boetes en J.J.J.M Beenakker (red.), *Strijd tegen het water; Het beheer van land en water in het Zuiderzegebied* (Zutphen 1992) 45-61, aldaar 54, ‘In 1633 werd de Schermeer drooggelegd. Op deze kaart is de verkavelde Schermer te zien met rechtsboven de Beemster en een deel van het oude land, het Schermereiland. De Huigendijk links vormde de scheiding tussen de Waart en de Schermeer. Joannis Blaeu, 1662, gravure, 46 x 56 cm (Rijksmuseum Zuiderzeemuseum, Enkhuizen)’.